Opocensky, Jan
Protireformace v Cechach
po bitve na Bile hore

DUCH A SVĚT

Dr. HANUŠ OPOČENSKÝ

PROTIREFORMACE V ČECHÁCH

F. TOPIČ, PRAHA

DVCH A SVĚT

DVCH A SVĚT
DVCH A SVĚT
DVCH A SVĚT
DVCH A SVĚT
DVCH A SVĚT
DVCH A SVĚT
DVCH A SVĚT
DVCH A SVĚT

Z KNIH

DVCH A SVĚT

DVCH A SVĚT
DVCH A SVĚT
DVCH A SVĚT
DVCH A SVĚT
DVCH A SVĚT
DVCH A SVĚT
DVCH A SVĚT
DVCH A SVĚT

Peter Brock

VYDANÉ SVAZKY »DUCH A SVĚT«

KAŽDÝ SVAZEK ZA 1 K

1. Dr. K. HOCH, *NOVINY.*
2. Dr. V. J. HAUNER, *VÁLKA.*
3. Prof. Dr. J. MATIEGKA, *DUŠE A TĚLO.*
4. Dr. OTAKAR ŠEVČÍK, *KARTELY.*
5. Dr. F. X. HARLAS, *JAROSLAV ČERMÁK.*
6. Prof. Dr. ART. BROŽEK, *ZUŠLECHTĚNÍ LIDSTVA.*
7. Dr. HANUŠ OPOČENSKÝ, *PROTIREFORMACE V ČECHÁCH PO BITVĚ NA BÍLÉ HOŘE.*
8. svazkem bude:
   Dr. R. ROLÍČEK, *ŽIVOT VENKOVA.*

DUCH A SVĚT

SPISY POPULÁRNĚ POUČNÉ

POŘÁDÁ JAN EMLER.

7.

DR. HANUŠ OPOČENSKÝ:

PROTIREFORMACE V ČECHÁCH

PO BITVĚ NA BÍLÉ HOŘE

•

F. TOPIČ, PRAHA

1914

PROTIREFORMACE V ČECHÁCH

PO BITVĚ NA BÍLÉ HOŘE

•

NAPSAL
DR. HANUŠ OPOČENSKÝ

•

F. TOPIČ, PRAHA
1914

Tiskem „UNIE“ v Praze.

KAPITOLA PRVNÍ.

Protireformace v Čechách do uzavření míru vestfálského.

Prameny. Nejdůležitější vydání dopisů a listin k tomuto oddílu protireformace jsou *Acta sacrae congregationis de propaganda fide*, jichž první svazek do tisku připravil *H. Kollmann.* Kongregace de propaganda fide založená Řehořem XV. r. 1622 záhy strhla na sebe provádění protireformačního úsilí. Na pole, jež se jí v Čechách vítězstvím na Bílé Hoře otevřelo, upozornili propagandu Vilém Slavata a Jaroslav Bořita z Martinic již v prvním roce jejího založení. První svazek — do r. 1624 — již k vydání připravený, obsahuje důležité zprávy nuncia Karla Carafy o postupu, jímž bylo proti nekatolíkům v Čechách dokročováno. O významu badání v archivu Propagandy a o jeho obsahu viz oba články H. Kollmanna: O archivu sv. kongregace de propaganda fide v Č. Č. M. 1892 a O badání českém v archivě kongregace de propaganda fide: Zprávy král. česk. zemského archivu svaz. I.

Jednotlivé patenty protireformační naleznou se tištěny na různých místech; již Carafa v Germania sacra restaurata uvádí některé. Jednotlivé přetisky různých patentů a nebo úředních akt o postupu protireformace uvádí Zíbrtova Bibliografie k dotyčným rokům. Sebrání tohoto materiálu a vydání jeho jest úkolem *Komise pro dějiny restaurace katolicismu v Čechách*, zřízené při České akademii. Tamtéž vyjdou také kor-

respondence a diáře jednotlivých osob činně se protireformace súčastnivších, jako na př. Zdeňka z Lobkovic, Viléma Slavaty, obou nejvyšších kancléřů, kardinála Harracha etc. Akta reformační komise r. 1627 zřízené vydal z dvou protokolů téže komise, chovaných v arcibiskupském archivu *Dr. Ant. Podlaha: Dopisy reformační komise v Čechách z let 1627—1629.* Edice Podlahova je důležita, poněvadž vydává originální dokumenty reformační komise ukazující nám stav protireformace a způsob jejího provádění před vpádem saským.

Literatura. Z obojí strany jak katolické tak i protestantské máme téměř současná vypsání dějin protireformace v Čechách. Se strany katolické psal *Karel Carafa, biskup z Aversy*, od r. 1621 až 1628 nuncius na dvoře vídeňském. Postavení jeho jakožto nuncia a důkladná znalost předmětu činí dílo jeho důležitým, ač na druhé straně Carafa ne vždy mluví pravdu, zejména, jedná-li se o osobu jeho. Obšírné svoje relace o postupu protireformace v Čechách, o poměrech na dvoře císařském a v říši německé zpracoval roku 1628 v Relatione dello stato dell' Imperio et della Germania per tutto l'anno 1627, kterou ve versi o rok později přepracované vydal *J. G. Müller* pod titulem Carlo Carafa: *Relatione dello stato dell' Imperio et della Germania* ve Fontes Rerum austriacarum sv. 23. r. 1859. Od roku 1628, kdy žil, upadnuv v nemilost papežskou, v biskupství svém Averse, sepisoval svoje *Commentaria de Germania sacra restaurata* vydaná po prvé r. 1630 a potom vícekráte, v nichž dřívější svoje relace a spisy spojil v jeden celek.

Na straně protestantské odpovídá Carafovi *J. A. Komenskému* připisovaná *Historia o těžkých protivenstvích církve české*, vydána původně latinsky r 1647, přeložena do češtiny a odtud mnohokráte přetiskována. Komenského spisek je člen z řady letáků, jímž „rozplašené stádce" verbovalo sympatie pro svoji věc, a jako na tendenční spis nutno naň pohlížeti. Ale jistě by Historia, psaná za událostí nebo nedlouho po nich, stála za historický rozbor.

Z moderní literatury hlavním dílem je posmrtný spis *Ant. Gindely-ho: Geschichte der Gegenreformation in Böhmen*, 1894. Spis Gindely-ův má všechny skvělé vlastnosti děl Gindely-ových — tak jeho sebrání materiálu archivního — ale i jeho nedostatky — nepřehlednost a suchost podání. Nejvíce však vadí spisu tomu, vypravujícímu o protireformaci v Čechách až do vydání Obnoveného zřízení to, že mu scházela poslední pořádající ruka autorova. Téměř současná spisu Gindely-ho

je kniha r. 1892 vydaná, jejímž autorem je *Tomás V. Bílek: Reformace katolická neboli obnovení náboženství katolického v království českém po bitvě bělohorské*, sepsaná hlavně na základě archivního materiálu z archivu místodržitelského a pražského městského. Bílkova kniha psaná v duchu liberalismu nezůstala na straně klerikální bez odvety; hlavní její předností je archivní materiál, z něhož čerpá, hlavní vadou nepřehledné diletantské líčení protireformace dle jednotlivých stavů.

Biografii *druhého hlavního činitele* kardinála Harracha napsal *Dr. Frant. Krasl: Arnošt hrabě Harrach.* Dílo je ne tak zpracováním, jako hojným materiálem z arcibiskupského archivu užitým důležité. O protireformaci let 1626 až 27 a o důležitém jednání kardinála Harracha ve Vídni jedná studie na základě materiálu v archivu Propagandy sepsaná; *H. Kollmann: Jednání kardinála Harracha s dvorem císařským roku 1626—27 v příčině náboženství* v Č. Č. H. sv. IV. 1898. O postupu protireformace po vpádu saském psal *Ant. Rezek* ve svých *Dějinách Ferdinanda III.* (Zápovy Česko-moravské kroniky díl V.) O přednostech prací Rezkových viz literaturu ke kapitole druhé.

* * *

Vítězství 8. listopadu 1620 na Bílé Hoře dobyté jest v prvé řadě vítězstvím katolicismu nad reformou a v druhé řadě vítězstvím panovníka, snažícího se o absolutní moc nad stavy, jichž politika mířila k co možno největšímu omezení moci královské. Oba principy, absolutism a katolictví, reformace a moc stavovská, byly u nás pevně spiaty, vítězství jednoho bylo i vítězstvím druhého a s porážkou jednoho padal i princip druhý. Toto spojení obou momentů, politického a náboženského, trvá i celou dobu a přetrvává ji; až do vydání tolerančního patentu byl protestantism zločinem politickým, byl vzpourou proti zeměpánu a jako takový byl trestán. Době, k jejímuž líčení právě přistupujeme a jejíž nejzazší mez tvoří uzavření míru vestfálského (24. října 1648), vtisklo ono spojení dvou různorodých elementů, náboženství a po-

litiky obzvláště svůj ráz, neboť až do míru vestfálského, jímž císaři mezinárodní smlouvou bylo přiřknuto právo provésti v zemích svých protireformaci, závviselo provádění protireformace na větším či menším úspěchu zbraní císařských. Vítězila-li vojska císařská, byla i protireformace na postupu: hned vycházely přísné patenty císařské proti nekatolíkům a v důsledku jich opouštěly zase nové houfy exulantů pro víru svoji vlast. Ale když se kostky obrátily a vojska nepřátelská vítězila, ihned přestávaly mandáty; vtrhl-li nepřítel dokonce do země přes pohraniční hory, pak jistě mezi jeho houfy byli i členové „ztraceného stádce" českých exulantů, kteří vraceli se domů s nadějí, že snad tentokráte vyslyšel Bůh jich prosby, kteří ujmuli se znovu statků, jichž užívali jich předkové: tenkráte také postup protireformace byl zaražen a „skryté símě" lidu venkovského, jež nepřilnulo k víře vnucované, volněji si oddychlo a pozdvihlo hlavu, zas hlásilo se znovu k víře předků svých. Až do míru vestfálského obojí strana žila v přesvědčení, že poměry dosud nejsou stabilisovány v prospěch jedné strany, že úspěch nebo neúspěch na poli válečném bude zvážen i po své stránce náboženské; do poslední chvíle nebyla situace náboženská v Čechách vyjasněna tak, aby bylo lze mluviti o zabezpečení jednoho náboženství; do poslední chvíle byly kostky na stole a hra dosud neskončená mohla se hráti dále . . .

Toto úzké spojení politiky a náboženství vrhá své stíny i na způsob, jímž protireformace byla prováděna. Nejistota zahraniční situace a vliv její na protireformační práci vtiskla této periodě rekatolisace svůj ráz. Doba tato je v první řadě dobou *patentů* protireformačních; provádění jich směřovalo v této době hlavně proti stavovským vrstvám národa.

Protireformace slouží v této periodě předně zájmum absolutismu, zaváděného panovníkem, jenž absolutismu vyžadoval, jenž snažil se zlomiti stavovskou oposici, jíž se panovník zbavuje v této periodě protireformační tím, že cizí aneb i domácí, katolické aneb i rekatolisované rody jsou materielním interessem plynoucím ze statků konfiskovaných vázány s dvorem panovnickým a vírou katolickou. Vrstvy národa, které se nechtí podrobiti, jsou prostě přinuceny k emigraci; obojím způsobem moc stavovské oposice nebezpečná ústřední moci královské je zničena. Vlastní lid venkovský zůstával proti době následující dosti stranou. Teprve následující doba, když absolutismus je úplně zaveden a poměry nejsou zahraničnými událostmi komplikovány, věnovala se získání lidu venkovského víře katolické.

Bitva na Bílé Hoře nemá hned v zápětí zahájení protireformace. Z doby předcházející přejala doba bezprostředně po bitvě na Bílé Hoře následující se snažením o rekatolisaci Čech řadu programů protireformačních v dědictví, ale nyní, když poměry dovolovaly použíti jich, nebylo k nim sáhnuto, nýbrž staré postuláty katolické církve v Čechách byly rozšiřovány, programy protireformační práce předělávány a novým poměrům přizpůsobovány. Toto stadium příprav protireformačních, jehož se zúčastnily všechny vrstvy tehdejší politické společnosti, trvalo až do vyjasnění zahraniční situace. Po rozkladu Unie, vzdání se Plzně (3. dubna 1621), když i s Bethlenem Gáborem zavedeno bylo jednání o mír, které vedlo k míru v Mikulově (6. ledna 1622), bylo možno pomýšleti na faktické zahájení protireformace v Čechách. Ale o způsobu, jakým ji prováděti, zejména jak ostře postupovati, nebylo mezi rádci císařskými

jednoty. Celá řada jich, a byl to zejména hlas Karla z Liechtensteina, tou dobou místodržícího v Čechách, který padal na váhu, poukazovala, že jen za neutrality a dokonce s pomocí saského luteranismu bylo lze přemoci povstání české a že nebylo by z důvodů politických oportunním příliš prudkým pronásledováním protestantismu hnáti kurfiřta saského v náruč nepřátel císařských. Druzí, kteří zastávali ostřejší postup, stavěli se proti názoru „politiků" a vykládali, že císař je Bohu povinován díky za zázračné přispění, jehož se mu dostalo vítězstvím na Bílé Hoře, a že jen úplným vyhlazením kacířství mohou se Bohu díky vzdáti. Nejvýznačnější z osob, jež toto mínění zastávaly, je nuncius vídeňský Karel Carafa, biskup z Aversy. Od roku 1621 až do sklonku své nunciatury r. 1628 byl duší protireformační práce v Čechách. Pravý Ital renaissanční doby, bez citu a bez ohledu kráčející za svým cílem, z nejtvrdšího dřeva řezaná postava, kterou spatřujeme na protireformačním jevišti v Čechách. Jeho horlivost neznala ohledů: dle názorů jeho rekatolisace je povinností císařovou, císař nesmí dbáti žádných ohledů, žádná situace politická nesmí míti vliv na dílo započaté. Také proti obyvatelstvu neznal žádných ohledů; jeho přesvědčením bylo, že jen týráním může lid býti přiveden na pravou cestu a k rozumu. A jeho názory zvítězily u císaře.

Formální postup protireformace byl stejný jako u protireformace provedené ve Štyrsku. Nejprve byli vypověděni kazatelé k české konfesi se přiznávající z Prahy a měst královských. Stalo se tak dekretem z 13. prosince 1621, jímž zahájena byla řada mandátů protireformačních. Kněží nekatoličtí jsou vypovídáni ne proto, že by hlásali jiné náboženství, nýbrž proto, že byli — dle slov vypovídacího dekretu — nejpřed-

nější původcové minulého pozdvižení a rušitelé obecného pokoje. Princip protireformační, že císař nehodlá v zemích svých připouštěti jiné náboženství mimo katolické, nebyl zde dosud pronešen, vypovědění kryje se motivy politickými, nikoliv náboženskými, také patronátní práva šlechty zůstala netknuta, poněvadž dekret tento vztahoval se pouze na města královská, nikoliv na statky šlechty. Než v důsledku jeho byli přece přinuceni kněží k české konfesi se přiznávající opustiti zemi. Než nesmíme si představovati provedení dekretu toho tak, jako provedení moderního zákona; kde byla moc, tam kněží vypovídáni ihned, jinde meškali ještě s odchodem až do druhé polovice roku 1622. Dekret z 13. pros. 1621 netýkal se ovšem obou kněží luteránských v Praze u sv. Salvátora na Starém městě a u sv. Trojice na Malé straně působivších. V příčině jich i strana politiků radila k opatrnému postupu, neboť vypuzením jich byl by uražen kurfiřt saský, jemuž byl Ferdinand nejen zavázán za pomoc poskytnutou k potlačení českého odboje, jemuž se byl ale také zavázal ústním slibem, že luteranism nemá případným vítězstvím v Čechách doznati žádné újmy. Carafovi podařilo se i tenkráte proraziti s politikou bezohlednosti; nepotřeboval ani poukazovati na příznivou zahraniční situaci, jak se pro Ferdinanda II. vytvářela po vítězstvích Tilly-ho, kdy obojí Falc dostala se do rukou vojska ligistického a kdy ze zimního krále stal se král bezzemek, stačil mu pouze poukaz, že císař musí míti ve svých dědičných zemích tolik práva, kolik ho má každý vládnoucí kníže v Německu, jemuž přiznáno jus reformandi. Na naléhání jeho udělil císař Karlovi z Liechtenštejna rozkaz, v jehož důsledku kazatelé luteránští byli nuceni 25. října 1622 opustiti zemi.

Nic necharakterisuje tak malomoc saské politiky, jako ta okolnost, že luteránští kněží byli prostě bez udání důvodů míst svých zbaveni a ze země vypověděni právě v době, kdy Ferdinand se chystal ke sjezdu do Řezna (prosinec 1622), kde měla Falc a s ní hodnost kurfiřtská slavnostně býti přenesena na Maxmiliana bavorského. A nejen to, Ferdinand ubránil se i nátlaku Španělska a katolických kurfiřtů, žádajících se Saskem, aby vypovědění luteránských kazatelů bylo odvoláno.

Vypovídací dekrety proti kněžím nekatolickým týkaly se v prvé řadě měst královských. Města dle tehdejšího právního názoru byla komorou královskou, to jest král stál k nim v takovém poměru, jako vrchnost ke svým poddaným; a z tohoto patrimoniálního názoru plyne, že protireformace obrací se vždy nejprve proti městům královským. Než nekatolické kněžstvo v městech královských tvořilo pouze malou část všeho kněžstva. Protireformace, měla-li pokračovati, musila se v prvé řadě postarati o odstranění této překážky. Prvním krokem k tomu byl dekret Ferdinanda II. z 14. července 1623, jímž majitelům statků získaných konfiskacemi, uložena povinnost osazovati farnosti na statcích těchto kněžstvem katolickým. Tím protireformace získala nové působiště a když Tilly zvítězil u Stadtlohnu nad Kristiánem Halberstadtským (6. srpna 1623), takže proti vojsku ligistickému nestála nadále žádná armáda, která by mu vážně mohla klásti odpor, tu odhodil dvůr vídeňský poslední ohledy, které jej ještě poutaly k dvoru saskému, a vypověděl v září roku 1623 všechny predikanty (t. j. nekatolické kněze) ze zemí ven. Provedení tohoto dekretu zabránila na krátkou dobu nová válka s vévodou sedmihradským, ale sotvaže byl mezi ním

a císařem 8. května 1624 podepsán mír, hned byl dekret tento 18. května 1624 obnoven a aby, jak Carafa dí, „zemi bylo navráceno její bývalé zdraví", byli všichni predikanti ze země vypuzeni.

Provedením tohoto dekretu pověřen byl arcibiskup pražský a místodržícímu Karlovi z Liechtenštejna bylo císařem poručeno, aby arcibiskupovi byl nápomocen. Arcibiskupem pražským tou dobou byl již kardinál Arnošt Vojtěch hrabě z Harrachu. Neseděl tehdáž na stolci svatého Vojtěcha dlouho, neboť byl před nedávnem postulován po smrti předchůdce svého Jana Lohelia kapitolou pražskou 9. listopadu 1622 a vysvěcen v Římě následujícího roku 1623. Harrachem vstoupila na stolec arcibiskupský jedna z nejmarkantnějších postav protireformace. Možno říci, že katolicism v Čechách má dva zakladatele na stolci biskupském: dal-li by se sv. Vojtěchu titul ten upírati, jistě náleží kardinálu Harrachovi. Také Harrach je odchovanec Italie a přinesl si z ní mimo pevnou důvěru v samospasitelnost katolicismu také i sílu vnitřního přesvědčení o velikosti a zodpovědnosti pastýřského úřadu svého. Proti Carafovi zachoval si přesvědčení, že protireformaci nutno prováděti mírně, že spíše domůže se výsledků, bude-li pokračovati mírným poučováním a domlouváním, než užitím násilí, jak si je oblíbila doba, jejímž heslem bylo: cujus regio, ejus et religio. V tomto smyslu vypracoval instrukci pro visitátory do jednotlivých krajů, jimž bylo svěřeno provádění dekretu z 18. května 1624. Neboť nešlo jen o vypuzení nekatolických kazatelů, ale také o celé organisování katolické církve po jednotlivých krajích. Bylo nutno na místo vyhnaných predikantů dosaditi kněze katolické a přikázati jim okršky duchovní správy. Ačkoliv Harrach nařídil visitátorům svým,

aby postupovali s blahovůlí co možno největší, přece ze zpráv, které Gindely uvádí (str. 206—210), lze viděti, že visitátoři si napomenutí Harrachovo nebrali příliš k srdci. Trpělivost a mírnost častokráte byla nejmenší jejich ctností! Ale i naopak ani vrchnosti nevycházely příliš vstříc visitátorům. Nelze se jim příliš diviti: v zmatcích náboženských leckterá vrchnost strhla na sebe důchody svých farností a nebyla nyní příliš nadšena, když visitátorové církev katolickou organisující je důrazně reklamovali pro nově ustanovené faráře. A byla-li vrchnost protestantská a seděla-li dokonce blízko hranic, tu všechny snahy visitátorů tříštily se prostě o passivní její odpor.

Dosavadní protireformační úsilí směřovalo pouze proti nekatolickému kněžstvu. Nyní ale po dokonání této části rekatolisačního díla nastává protireformaci další a nejzodpovědnější oddíl: nyní bylo nutno přistoupiti k rekatolisaci obyvatelstva. Akta, vydaná Loserthem a týkající se protireformace ve vnitřních zemích rakouských, ukazují týž postup protireformační práce prováděné arciknížaty Karlem II. a Ferdinandem, jak o desítiletí později byla začata v Čechách. Stejně postupuje se ve Štýrsku nejprve proti kněžstvu nekatolickému, pak proti městům a konečně dochází na osoby stavovské. Bylo by zajímavo srovnati zde methodu obojího protireformačního postupu — než to zůstává jedním z úkolů, který čeká historika, pokoušejícího se o širší vypsání postupu protireformačního v Čechách, než jak zde je možné. Podobně zajímavé by bylo stopovati spojení protireformace s politickými běhy této doby; jak protireformace je během války dánské pouze opatrně prováděna, jak ale po příznivém pro císaře a katolicism rozhodnutí vítězstvím u Luttera (27. srpna 1626) od-

hazuje všechny ohledy a kterak katolicism restitučním ediktem odvažuje se nejenom na výboj proti protestantismu, ale ohrožuje i všechny výsledky reformace. Než i to musí býti ponecháno vypsání širšímu.

Již při vyhánění predikantu pokoušela se protireformace o rekatolisaci nekatolického obyvatelstva. Císař byl v roce 1625 poručil, aby 1000 mužů Brennerova regimentu bylo dáno k disposici těm, již měli za úkol vypuditi nekatolické kněžstvo. Tohoto vojska bylo užíváno zvláště tam, kde protireformace chtěla zlomiti odpor obyvatelstva příliš oddaného víře předků svých. Až bude jednou sestaven popis protireformace, jak byla po krajích prováděna, tehdy uvidí se, co zla napáchalo toto vojsko mezi bezbranným lidem ubytované. Nyní začly všechny ony protireformační hrůzy a krveprolévání, jimiž rudnou stránky Historie o těžkých protivenstvích. I dějepisec tak chladný jako Gindely nemůže se ubrániti rozhořčení, když vypisuje řádění takového setníka Wolfstirna, který prostřednictvím mušketýrů prováděl rekatolisaci městského obyvatelstva v Čechách. Je dosud záhadou, na čí pokyn byla rekatolisace takovýmto způsobem prováděna, když víme, že ani jesuité neradili k násilnému pokatoličtění obyvatelstva, že arcibiskup se nedlouho po té při jednání o dalším provádění rekatolisace r. 1626 ve Vídni vedeném ozval proti způsobu, jímž náboženství bylo lidu týráním vnucováno.

Než obracení lidu poddaného, ačkoliv bylo prováděno takovým surovým způsobem, nepokračovalo tak, jak arcibiskup Harrach sobě přál. K vyzvání císařovu předložil Harrach na podzim roku 1626 plán, kterak v činnost protireformační přinésti jiný život. Jak jsem již podotkl o něco málo výše, ozval se arcibiskup důrazně proti násilné rekatolisaci za pomoci

vojska a žádal, aby moc světská, která svým zasahováním plodí jen nenávist a bouře, ustoupila moci duchovní, jež by se mírnými prostředky poučováním a napomínáním pokusila o provedení protireformačního díla. Z porad těchto, které vedeny byly po celou zimu roku 1626, vzala vznik svůj komise reformační zřízená dle vzoru štýrských reformačních komisí císařským dekretem z 5. února 1627. Komisi této, přímo bez prostřednictví místodržících, jen skrz českou dvorskou kancelář s císařem dopisující, náleželi vedle kardinála Harracha jako členové Jaroslav Bořita z Martinic, Fridrich z Talmberka a Krištof Vratislav z Mitrovic. Spolu se zřízením této komise reformační počalo se pomýšleti i na rekatolisaci obou vyšších stavů panského a rytířského, jichžto se dosavadní dekrety dosud netýkaly. Byl sice vydán již 20. května 1624 dekret, jímž právo klásti v desky přiznáno pouze katolíkům, než reformace podobným způsobem prováděná zdála se býti tuze zdlouhavou. Teprve Obnovené zřízení 15. května 1627 vydané, stanovící článkem A. 23., že všechna privilegia proti náboženství katolickému čelící mají býti pokládána za zrušena, a že napříště nemá nikdo do země přijat býti, kdo by nebyl náboženství katolického, rozšířilo okruh protireformace i na šlechtu. Rozhodující rána vedena byla proti nekatolické šlechtě dekretem z 31. července 1627. Dekretem tímto, datovaným na den patrona protireformace sv. Ignáce, prohlásil císař zásadu, že nemíní ve svých zemích nadále trpěti nikoho, kdo by se nepřihlásil k víře katolické a těm, již by přestoupiti nechtěli, dána lhůta šestiměsíční, během níž mají se vyprodati a ze země vystěhovati.

Provedení tohoto dekretu i všech jiných, jichž obsahem byla rekatolisace měst a lidu venkovského,

svěřeno bylo komisi reformační. Akta její a protokoly subdelegátů do jednotlivých krajů vysílaných (protokol subdelegátů do kraje Bechyňského, prácheňského a plzeňského r. 1628 vyslaných, vydal ve Věstníku král. čes. spol. nauk r. 1897 dr. Vincenc Oehm) poučují nás, kterak bylo v práci rekatolisační postupováno. Hlavní komise reformační zřídila vždy pro několik krajů najednou svého subdelegovaného — byl jím vždy nějaký prelát — jemuž k ruce přidán byl některý člen stavu panského. Oba tvořili dohromady krajskou reformační komisi, která měla v krajích jednotlivé krajské hejtmany k své ruce. Ti starali se nejen o bezpečnost subdelegovaných, ale také i o jejich ubytování a obživu. Subdelegovaní přibyvše do krajů, předvolávali před sebe stavovské obyvatelstvo kraje a vyšetřovali, je-li katolické čili nic, nekatolíci byli subdelegovanými udáváni hlavní komisi reformační, která předvolala si je před sebe a bděla nad tím, aby buď přestoupili anebo aby se v určité lhůtě vystěhovali; také měli subdelegovaní po krajích za povinnost namluviti se s vrchnostmi, jak by měla rekatolisace lidu poddaného býti provedena. Hlavní komise reformační pak všechny zprávy o postupu protireformace podávala císaři do Vídně spolu s dobrými zdáními, jak by v díle jednou započatém nadále mělo býti postupováno. Komise reformační chtěla rekatolisaci provésti způsobem co možno nenásilným, vojska mělo býti užíváno pouze k ochraně subdelegovaných a missionářů, kteří byli subdelegovanými ustanoveni, aby lid vyučovali ve víře katolické. Pouze tam, kde by komise reformační narazila na odpor, mělo býti užíváno přísnějších prostředků, zejména vkládání a ubytování vojska. Tak byla teorie; ovšem praxe rekatolisační byla mírných teorií protire-

formačních hodně daleko. V Historii o těžkých protivenstvích církve české máme o tom mnohé zprávy, a ačkoliv nesmíme zapomínati, že Historie je spisek tendenční, který spíše barví černěji, než byla skutečnost, přece jen to, co se dovídáme odjinud z úředních pramenů, stačí mnohdy, aby i dnes krev se na chvíli zarazila v žilách. Až jednou budou vyhledána z různých registratur reformační akta této doby a až budou sestavena a vydána dle jednotlivých krajů a míst, pak teprve uvidíme, jakým násilným způsobem byl obrácen náš lid, a pochopíme onu obrovskou změnu, jež se s ním v 17. století stala.

Než ne všude bylo násilí reformace přijímáno passivně. Byla i místa, která se dovedla postaviti na odpor. Od r. 1627 až do vpádu saského hned zde, hned onde vyšlehovaly plamínky odporu. Byla celá řada menších povstání, jež zachvátila pouze některá panství, ale byla i taková, jež se rozlétla po celých krajích. Roku 1625 vzbouřil se lid v kraji Čáslavském a Kouřimském, veden Adamem z Hodějova, r. 1627 sotva utišený kraj chystal se, dle všeho z návodu kněze čáslavského Matouše Ulického k novému povstání, rok na to v roce 1628 vypuklo povstání na panství opočenském a v kraji hradeckém, v roce 1629 na panství turnovském a v kraji boleslavském. Ovšem na výsledek protireformace neměly lokální výbuchy zoufalství poddaného lidu a povstání selská vlivu; vojsko bylo vždy dosti brzo po ruce a selské houfy, byť i, jako na Hradecku, dobyly počátečních úspěchů, musily ustoupiti organisované moci vojenské. V dobách třicetileté války byl poměr již docela jiný než v dobách válek husitských, na něž snad po celou dobu byly nějaké reminiscence; vzbouřené masy nemají proti řádnému vojsku téměř již žádné naděje

na úspěch a čeští sedláci téměř ve všech krajích pocítili několikráte dosti krutě tuto změnu. Co po té následovalo, byla již jen práce katova, spojená s tehdejší barbarskou justicí, a té bylo po celou válku třicetiletou více než dost. Bohužel je naše znalost těchto povstání dosud dosti nedokonalá, neboť stěží můžeme sestaviti jich zevní průběh, a co se vnitřních pohnutek těchto povstání dotýče, jsme na tom ještě huře. Často spojují se s náboženskými motivy i motivy útisku sociálního: povstalí na Hradecku organisují se ve „čtvrtý stav do majestátu pojatý v pohoří kunštadtském" a titulují sebe „urození páni sektáři". Než v prvé řadě roztrpčení jde přece jen proti nenáviděné vnucované víře, zejména proti jejím hlasatelům, z nichž několik přílišnou horlivost svou zaplatili smrtí, jež v očích jich současníků ozdobila je korunou mučednickou. Máme z kruhu povstalých několik dokladů, které svědčí o tom, jaká nenávist vřela mezi lidem proti katolicismu: tak opovědní list „čtvrtého stavu hor Orlických" měšťanům Kostelce nad Orlicí, v kterém sedláci píší, že dověděli se o přestupu Kosteleckých. „Učiníte-li tak, pak jste dvojnásobné šelmy, neboť před tím byli jste naši dobří přátelé a my vám, pakliže tak učiníte, chceme vypověditi veškeré naše přátelství, ano chceme vás úplně zahladiti a míti za dvojnásobné nepřátele svaté křesťanské církve." Ještě tíže lze řešiti otázku, byly-li vzpoury tyto organisovány emigrací — jak výše podotčeno nějaké reminiscence na dobu husitskou a vítězství mas nad žoldnéřskými vojsky byly živé po celou první půli 17. století: můžeme zde vzpomenouti onoho oddílu husitského, který stavové vypravili k uvítání Fridricha Falckého před Prahou, nebo různých titulů letáků „Husitenglock" etc. — a pokud

vyplývaly z instinktivního odporu utlačovaného lidu. Než ani tam, kde máme několik zpráv o přímém účastenství emigrace na vzpourách poddaných jako na Čáslavsku a Kouřimsku, nebo za doby vpádu saského, kdy byla organisována Kryštofem Čabelickým ze Soutic vzpoura na panství dobříšském, nepřeceňoval bych účast emigrace na těchto výbuších zoufalství. Tou dobou vrchnost a poddaní tvoří ještě dva světy, jež se nedovedou nalézti ani tehda, když je pojí pouto společného útisku. Propast, dělící obě tyto vrstvy, nedovede dosud překlenouti společný osud náboženského pronásledování.

Otázka, jak hluboko zasáhla tato rekatolisace obyvatelstva, která u nás počala býti systematicky rokem 1627 prováděna a trvala až do vpádu saského roku 1631, zůstává dnes ještě otevřena. Ne, že by se naše dějepisectví jí nezabývalo, nýbrž snad právě naopak. Detailního badání o této protireformaci jsou celé řady roztroušeny po časopisech, leckterý detail byl již z různých registratur publikován. Ale práce není dosud ukončena, ani heuristický její díl, kde mnoho ještě odpočívá po archivech skryto zvědavému oku badatelovu a nadtož její synthetický díl, který by se pokusil o zjištění, v kterých krajích tento oddíl protireformace zasáhl hlouběji v náboženský život obyvatelstva.

Zdá se, že v Čechách jižních, zejména v těch částech, kde vládlo kdys latifundium rožmberské povždy až na jednu výjimku nepříznivé reformě, v kraji prachеňském a bechyňském, kde katolicism vždy si zachoval jakousi basi, pak v Plzeňsku a západních Čechách rekatolisační úsilí mělo v této době jisté a trvalé úspěchy. Jinak ovšem tomu bylo v Čechách severních a východních; zde snažení protireformační nacházelo

odpor obyvatelstva, jež téměř všecko náleželo víře nekatolické, zde Jednota i luteranism měly četné přívržence a nadto dílo protireformací podniknuté bylo přerušeno vpádem saským, takže výsledky všeho snažení byly nepatrné a protireformace hned po míru vestfálském byla nucena dílo zahájiti znovu od začátku. V krajích přilehlých k Sasku, zejména v horních městech krušnohorských, pak všechno úsilí ztroskotalo nadobro. Zde udrželo se kacířství dlouho ještě, když celý národ byl již přiveden do lůna církve samospasitelné.

V těchto letech, před vpádem saským do Čech, byla i situace zahraniční pro protireformaci nejpříznivější. Od porážky Dánů u Luttera nestál katolicismu žádný nepřítel v Německu v cestě. Protireformace mohla restitučním ediktem z 6. března 1629 vydaným pokusiti se o zvrácení všech výsledků reformy a sáhnouti požadavkem vrácení duchovních statků přešlých reformou do rukou protestantismu na samy kořeny jeho. A výhodné postavení protireformace potrvalo ještě nějakou dobu, ačkoliv již rok vydání restitučního ediktu jest rokem příchodu švédského krále Gustava Adolfa do říše (26. června 1629).

Mezi historiky je sporná otázka, vedly-li Gustava Adolfa do Němec pohnutky ideální, t. j. pomoc ohrožené reformaci, anebo pohnutky materialistické: snaha po rozšíření vlastního panství. Otázka nebude asi nikdy rozřešena ve smyslu jedné neb druhé strany, jistě pravdě nejblíže bude ten, kdo hledati ji bude uprostřed. Nelze vyloučiti z expedice švédské všechny pohnutky ideální, Švédům skutečně šlo o náboženství, které se zdálo vítězným postupem protireformace vážně ohroženo; ale na druhé straně kdo ví, jaké imperialistické plány spojoval dvůr vídeňský s postupem protireformace a uvědomí si, co znamenala

na druhé straně mezi státy rozloženými kol moře Baltického myšlenka, vyjádřená heslem: „dominium maris baltici“, ten nabude přesvědčení, že Gustava Adolfa nevedla výhradně jen myšlenka náboženská na cestě do Německa, ale že na expedici té mladý král chtěl zemi své dobýti vládu nad mořem, jímž šel obchod západní Evropy s východní. Prvopočáteční úspěchy Švédů nebyly pronikavé, král, který přicházel hájit ohrožené náboženství, setkal se u souvěrců svých s nedůvěrou překvapující. Tím lze si vysvětliti, že válka švédská nemá na protireformaci v našich zemích prováděnou až do vpádu saského žádného vlivu. Teprve po spojení Švédů se Saskem a po vítězství u Breitenfeldu 17. září 1631, kdy Tilly byl úplně poražen a vojsko císařské zničeno, projevil se opět vliv situace zahraniční na protireformaci v Čechách. Vítězstvím tím byla vojsku nepřátelskému otevřena cesta do Čech a Sasové této okolnosti plnou měrou využili. Vpád saského vojska do Čech ležel úplně v programu tehdejší saské politiky, která směřovala tou dobou již otevřeně k nabytí obou Lužic a v příznivém případě i pohraničných krajů českých, na nichž (zejména na Žateckém a Litoměřickém kraji) kurfiřt saský měl pojištěnu odměnu svou za pomoc poskytnutou proti povstání stavů českých.

Se Sasy, již 15. listopadu 1631 dosáhli Prahy a rozšířili panství své po celé severní půli Čech, vrátila se i česká emigrace. Samozřejmě s příchodem nepřátelského vojska do země ustaly i všechny snahy protireformační a nejen že utuchly, ale leckdes celé dílo rekatolisační bylo uvedeno v niveč, když vrátily se staré nekatolické vrchnosti v smutném exiliu přebývající a lid, který jen s nechutí podroboval se vnucované víře, nyní, kdy tlak přestal, zase se znovu vracel

k víře svých předků. Jak již svrchu bylo pověděno, pokusila se emigrace v jednom případě Krištofem Čabelickým ze Soutic na panství dobříšském užíti selského lidu jako pomocníka ve svém boji za restituci starých práv. Než výsledek z toho byl nijaký. Čabelický byl zajat a popraven r. 1632 v Budějovicích a poddaní, kteří se k němu připojili, byli tak nemilosrdně trestáni, že místodržící až z Vídně byli pro tak ukrutné nakládání s lidem poddaným pokáráni.

Nového zahájení dočkala se protireformace až po míru pražském (30. května 1635). Mírem tímto Sasko ustupuje od zásady dosud alespoň platonicky hájené, že protireformace v Čechách nemá směřovati proti luteranismu českému, odvolávajíc se při hájení této zásady na sliby Ferdinandem kurfiřtovi saskému dané, že pomoc proti stavům českým poskytnutá nemá býti na úkor luteranismu a přiznává císaři právo provésti v zemích jeho protireformaci a rekatolisaci všeho obyvatelstva bez vynětí kterékoliv církve dle zásady „cujus regio, ejus et religio", jen s tou jedinou možností, že obyvatelstvu, jež nechtělo by přestoupiti, zachováno má býti právo volného vystěhování se.

A také sotva podepsán byl mír pražský, již 23. června 1635 vydal Ferdinand II. reskript, jímž nařizoval místodržícím a arcibiskupovi, aby protireformace dle dekretů dříve vydaných znovu byla zahájena. Arcibiskup listem z 31. července téhož roku oznámil, kterak má býti při této obnově protireformační práce postupováno: emigranti mají býti vyháněni, predikanti zjímáni a obyvatelstvo poddané missiemi donucováno k přestupu. Časté vydávání patentů proti emigrantům a prodlužování lhůt nekatolíkům k přestupu (na př. 13. února a 16. dubna

1637 vydány byly patenty proti emigrantům do země se vrátivším: 4. září 1637 poskytl Ferdinand III. poslední 6timěsíční lhůtu osobám šlechtickým ke konversi a tato lhůta byla prodlužována, až konečně 4. února r. 1639 vypověděni najednou všichni, kdo by do 24. února nepřestoupili) svědčí o tom, že ani ve vyšších vrstvách stavovských nebyla rekatolisace provedena úplně; ještě po míru vestfálském, zejména v severních Čechách najdeme nekatolické vrchnosti, jichž obrácení je teprve dílem druhé poloviny sedmnáctého století.

Postupovala-li nekatolisace tak pomalu mezi stavovskými vrstvami národa, oč hůře pronikala mezi masy lidu! I zde nové zahájení práce protireformační mělo sice výsledky; obyvatelstvo středních a jižních Čech, jehož konversi alespoň z valné části dovršila první doba protireformační, udrželo se při víře katolické a nad to obrácen zřetel k severním a východním krajům českým. Tam dovedly vrchnosti, třebas by byly katolické, postup rekatolisace dosud zdržeti. Latifundia rodiny Trčkovské, „šťastná země" vévody Fridlandského, nebyla do míru saského příliš dotčena rekatolisací. Ne že by vrchnosti ji zanedbaly, naopak i ony byly plny nadšení, které charakterisuje katolicism, ujímající se práce rekatolisační, ale nadšení náboženské bylo ochlazováno interessem materiálním, který přikazoval opatrné provádění rekatolisace, aby poddaní se nerozutekli a nenastal nedostatek pracovních sil. Proto zde na latifundiích těchto prováděna byla jakási passivní resistence protireformační práci. Ta však se změnila nyní, kdy katastrofou chebskou statky ty přecházejí v jiné ruce; nyní zejména v kraji boleslavském od hraničních hor až dolů k Mimoni a České Lípě obyvatelstvo bylo převedeno na víru

katolickou. Provedením této protireformace pověřeni byli missionáři, kteří se skládali hlavně ze členů Tovaryšstva Ježíšova, a charakterisován jest tento postup protireformace hlavně tím, že nebylo při něm tolik násilí, že nebylo používáno tolik vojska jako v době nedávno minulé; vliv Harrachův, jenž nepřál si při rekatolisaci obyvatelstva příliš násilných prostředků, je zřejmě patrný. Většímu postupu rekatolisace v těchto krajích vadil nedostatek duchovenstva farního, nedostatek, který zbraňoval postupu protireformačnímu v celých Čechách; již kapucím Valerian Magni, od něhož máme návrh v dubnu 1637 vzniklý, kterak v další protireformaci postupovati, upozorňoval na nedostatek tento, než o výsledku této akce pojednáme v jiné souvislosti v následující kapitole této práce. Ale nejvíce postup protireformační v severních Čechách zarazil vpád švédský v roce 1639. Od této doby až do míru vestfálského Švédové s malými přestávkami téměř nepřetržitě drželi severní kraje české. A kam přišli Švédové, tam přišli za nimi i protestantští kazatelé, přišla i emigrace a zaražena byla celá rekatolisační práce, takže obyvatelstvo území Švédy obsazeného směle můžeme považovati za nekatolíky — a to byla téměř třetina království.

Shrneme-li stručně výsledky práce, kterou protireformace v době od vítězství na Bílé Hoře až do uzavření míru vestfálského v Čechách podnikla, můžeme je charakterisovati takto: *stavovské vrstvy protestantismu jsou zničeny*, *rekatolisace zahájena zákonodárstvím této epochy*, než provedení tohoto zákonodárství, ač se i o ně pokusila, odkázalo následující fázi protireformační.

KAPITOLA DRUHÁ.

Druhá perioda protireformační. Organisace katolické církve.

Prameny. Může-li již historik prvé periody stěžovati si do nedostatečného a roztříštěného vydání pramenů, je posice historika této periody o mnoho horší. Detailního badání monografického o postupu protireformace v jednotlivých krajinách Čech je sice dosti, ale čeho se nedostává, je *systematické vydání* materiálu vztahujícího se na dějiny protireformace v období časovém omezeném mírem vestfálským a vydáním tolerančního patentu. Co zde je, jsou jen namátkou vytržené, často dosti zajímavé části archivního materiálu. Z důležitějších podobných edicí chci jmenovati jen dvě, a to *A. Rezkem* ve Věstníku král. české společnosti nauk r. 1892 vydanou: *Relatio progressus in extirpanda haeresi per regnum Bohemiae, marchionatum Moraviae et ducatum utriusque Silesiae opere P. P. societatis Jesu provinciae Bohemiae ab anno 1661 usque ad annum 1678.*, shrnující protireformační postup jesuitů proti obyvatelstvu venkovskému a dr. *J. V. Šimákem* vydané *Zpovědní seznamy arcidiecése pražské z let 1671—1725*, jež nám ukazují náboženský stav země na základě statistiky zpovídavších se v čas velikonoční. Bohužel, že edice tato svým statistickým materiálem velmi důležitá se zastavila hned po vydání prvního svazku obsahujícího kraj boleslavský a kouřimský.

Literatura. Vědecké práci obírající se touto dobou udávají směr názory a díla *Ant. Rezka.* Díla jeho — jmenovaná pořadem jich vzniku — *Dějiny prostonárodního hnutí náboženského v Čechách od vydání tolerančního patentu až po naše časy*, Praha 1887, *Dějiny Ferdinanda III.* v Praze r. 1891 (pátý díl Zapovy založené Česko-Moravské kroniky), pak dvoudílné *Dějiny Čech a Moravy nové doby* v Praze 1892 zabírají svým rozsahem celou dobu od vpádu saského 1631 až těsně před vydání tolerančního patentu. Nejen rozsahem, ale i me-

thodou svou jsou tyto práce Rezkovy důležité; Rezek nejen že ukazuje v těchto svých pracích, kterak historik-synthetik musí uměti sloučiti svoje badání v archivech s prací svých předchůdců, ale ukazuje v nich také, kterak náboženské dějiny nelze odlučiti od politického a sociálního vývoje národa. *Ant. Podlaha* v článcích: *Z dějin katolické reformace v letech 1668—1703* a *Z dějin katolické reformace v st. XVIII.* (Sborník historického kroužku Vlasti roč. II., III., IV. a d.) probral dějiny protireformační práce století osmnáctého a sklonku století sedmnáctého hlavně na základě listin archivu arcibiskupského a se stanoviska katolického. Pro náboženské poměry za Karla VI. nejdůležitější zprávy jsou v článku *Gindely-ho Die Processierung der Haeretiker in Böhmen unter Kaiser Karl* VI. (Rozpravy král. čes. spol. nauk 1887) dotýkajícím se zejména sporu moci církevní a světské o jurisdikci nad kacíři.

Za to pro druhou část této kapitoly jednající o organisaci církve katolické jsme na tom o mnoho hůře. Mimo několik článků není soustavného díla; Kraslův Harrach nepodává o mnoho více než nesoustavně excerpované poznámky z akt arcibiskupského a Harrachovského archivu. Pouze pro otázku o vzniku tak zv. pokladny solní možno poukázati na článek *H. Kollmanna: O vlivu Propagandy na vznik t. ř. pokladny solní.* Č. M. r. 1898.

* * *

Mír vestfálský značí vítězství katolického stanoviska, zastávaného Ferdinandem, dovozujícího, že nemá býti hýbáno náboženským stavem zemí dědičných, jak se v nich vytvořil po provedení katolické reformace v letech dvacátých sedmnáctého století. Švédové při zahájení mírového jednání r. 1645 v Münsteru společně ještě s Francií žádali, aby dědičné země dosáhly úplné amnestie a vše bylo uvedeno do stavu, jaký byl před rokem 1620, tak aby i všechny konfiskace byly zrušeny; ale stanovisko císařovo, který byl ochoten k amnestii pouze od roku 1630 sahající, v ohledu náboženském naprosto zavrhoval veškeré přímluvy za nekatolíky a vyhrazoval si absolutní

jus reformandi v dědičných zemích, na konec obdrželo vrch. Nejprve Francie, upokojená ve svých territoriálních požadavcích, a pak i Švédové opustili při mírovém jednání emigraci, která tolik krve za ně prolila. Mírem z 24. října 1648 dovoleno emigraci navrátiti se, ale za cenu, že se stane katolickou; statky pak navráceny jen těm emigrantům, kteří je ztratili až po roce 1630 vstoupením do služeb nepřátelských. V ohledu náboženském získal císař plné právo reformandi, vystěhovati se dovoleno pouze stavům, nikoliv však lidu poddanému. Výsledky mírového jednání jsou tedy velkým vítězstvím protireformačního stanoviska — rekatolisační politika Ferdinanda II. v zemích dědičných prováděná byla jím uznána právem mezinárodním.

Mír vestfálský dal přerušené vpádem saským rekatolisaci možnost opětného jejího zahájení. Proti periodě minulé toto období protireformace zasáhlo hlouběji do organismu národního nejen tím, že protireformace vlastně teprve nyní zasáhla vrstvy lidové, ale i tím, že církev katolická nyní teprve nabývá oddechu a pokdy, aby mohla provésti organisaci své církevní správy, jejíž začátky často náležejí období předcházejícímu.

Protireformace tohoto období má svého Carafu v Caramuelovi z Lobkovic. Zajímavá dráha životní tohoto mnicha, v němž mísila se po otci krev španělská s českou krví po matce, jevící se současníkům jako stoupající meteor, rychle jej nesla nahoru k nejvyšším duchovním úřadům, aby mu dala zapadnouti daleko od Čech. S Carafou spojuje jej jeho bezohlednost v pronásledování kacířů. Pod jeho vlivem stojí první dekrety protireformační této periody, tak zejména dekret z 25. září 1649, jímž protireformace této periody byla znovu

zahájena. Dekretem oním byli, jako již v prvé periodě rekatolisace, všichni v zemi se zdržující predikanti ze země vypověděni a dalším dekretem z 28. září nařízeno, aby při ubytování vojska vždy bylo hleděno k nekatolickým poddaným, aby jim více vojska bylo do domů vloženo. Ale přísnější než tento dekret je nařízení místodržících z 1. února 1650, jímž nekatolickým poddaným, kteří by do tří neděl se neobrátili, pohroženo vězením, ubytováním vojska, odnímámím statků, ano i trestáním na hrdle.

To jest nejzazší stupeň, jehož dosáhla bezohlednost v provádění katolické reformace. Než proti provádění tohoto nařízení místodržících vznikl odpor mezi vrchnostmi, které se obávaly, že se jim poddaní — bude-li dekret prováděn — rozutekou. Vrchnosti vymohly si, že bylo toto nařízení 27. března 1650 rozhodnutím císařským ve svém provádění zastaveno a místodržící poukázáni, aby napříště všechna svoje nařízení ve věcech náboženských předkládali nejprve dvoru ke schválení. Starost o protireformaci vzal odtud do ruky dvůr, tím akce protireformační, zejména vlivem jesuitů — u vídeňského dvora vždy mocných — kteří se vždy stavěli proti násilné protireformaci a zastávali stanovisko získávání lidu stálým vyučováním a dobrým příkladem, pozbyla značně na své nelidskosti. Vláda viděla, že úspěšnému provedení protireformace v prvé řadě je na překážku nedostatek kněžstva a organisace církevní zprávy, i odhodlává se obě otázky jak protireformace, tak i organisace církve katolické řešiti, najednou.

Patentem ze 2. dubna roku 1650 jsou vypověděny poslední zbytky nekatolických šlechticů a úředníků, a jiným z 21. června nařízeno, aby faráři prostřednictvím krajských hejtmanů podávali zprávy dvorské kanceláři o postupu protireformace. Parallelně s touto

akcí dvoru postupoval kardinál Harrach. Na podzim roku 1650 svolal důvěrnou konferenci kněžstva, jež se měla raditi o dalším postupu protireformačním. O výsledcích této konference a o jejích návrzích, jež měly přinésti jasno o majetkovém a právním postavení církve katolické, pojednáme níže při vypsání dějin zřizování nových far. Zde chceme jen podotknouti, že Harrach návrhy této konference předložil císaři a že Ferdinand III. je zase předložil sněmu. Sněm v říjnu roku 1650 svolaný přijal v podstatě návrhy tyto a usnesl se vyžádati si od vikářů a krajských hejtmanů zprávy o stavu náboženství katolického a zvoliti komisi k zřizování far, která by byla nadána právem protireformačním, to jest mohla ustanovovati missionáře a odstraňovati predikanty.

Na základě snesení sněmovního vydala vláda 3. března 1651 nový dekret proti nekatolickým úředníkům a správcům panství, v němž jim dána šestinedělní lhůta „ad conversionem vel emigrationem". Zprávy, které od vikářů a krajských hejtmanů docházely, líčily náboženský stav obyvatelstva v nejčernějších barvách. Mezi místodržícími opět vlivem Caramuele z Lobkovic převládla snaha vykořeniti kacířství z lidu násilím. Navrhli do Vídně (1. března r. 1651) aby byli přinuceni k přestupu vojenskou mocí, anebo vězením, aby na žádný způsob nebylo jim dovolováno vystěhovati se pro víru ze země. Mimo to v návrzích z Čech do Vídně poslaných vrchnosti byly činěny zodpovědny za přestup poddaných ke katolicismu a jejich zodpovědnost byla vyjadřována pokutami, které vrchnosti měly platiti, pokud by nedovedly poddané svoje k přestupu přinutiti.

Opět to byla Vídeň, která zmírnila příliš ostré návrhy místodržících. V několika dekretech rychle za

sebou následujících stanovil dvur pravidla, jimiž se měl postup protireformační napříště říditi. Odstraněna zodpovědnost vrchností a pokuty za obyvatelstvo nepřestouplé a stanoveno, že vrchnosti, které by se o náboženský přestup svých poddaných nestaraly, mají býti s návrhem na trest oznamovány dvorské kanceláři. Také postup proti obyvatelstvu zmírněn, vojska má býti užíváno pouze, když mírné prostředky selžou (14., 23. března a 15. dubna 1651). Do přísahy holdovací vložena formule: „slibuji, že při svaté římsko-katolické víře pevně setrvám a poddané sobě svěřené k témuž vésti chci." Tolik zákonodárné práce vykonala doba hned po míru westfalském za účelem rekatolisace lidu poddaného. — K provedení tohoto zákonodárství vrátil se Ferdinand III. k zřízení reformační komise, jež již v prvé periodě rekatolisační měla své veliké úspěchy. Na podzim roku 1651 jmenován Mikuláš z Schönfeldu generálním komisařem reformačním a jemu k ruce přidán probošt staroboleslavský Rudolf Roder z Felsburku. Instrukce jich z 25. října je zajímavým dokladem absolutismu státního zasahujícího celé pole rekatolisační práce. Oběma komisařům nařízeno začíti s protireformací v kraji hradeckém, odkud docházely kancelář nejhorší zprávy o náboženském životě obyvatelstva, a přidáno jim k ruce vojsko s právem requirovati v čas potřeby ještě další.

Detailním provedením práce protireformační pověřeni missionáři, řádoví kněží, většinou jesuité, jichž instrukce, Harrachem vydaná, je datována 20. března 1652. Je to doklad změny v názorech na způsob provádění rekatolisace: missionářům doporučuje Harrach, aby se „přílišnou horlivostí" nedali unášeti, aby lid spíše než mocí zvábili příkladem života

svého k přestupu. Komise protireformační vykonala svou práci během roku 1651 v kraji hradeckém většinou bez velkých dragonád, vyjímaje panství opočenské a novoměstské, kde obyvatelstvo násilím bylo přinuceno ku přestupu, a obrátila na 46000 lidí k víře katolické. Podobným způsobem v letech 1651—1654 komise reformační prošla jednotlivými kraji a s větším či menším zdarem zhostila se svého úkolu. Všude, kde panství bylo blízko hranic, tam postavení její bylo těžké; obyvatelstvo nekatolické prchalo před ní do Saska a Slezska. Tyto dvě země, dnes k německé říši náležející, měly největší zisk z uprchlíků: hustota obyvatelstva se v nich zmáhala a ony mohutněly, zatím co království upadalo. Než shrneme-li výsledek práce této generální komise protireformační, možno říci, že rekatolisace byla jí provedena důkladně. Největší počet obyvatelstva přijal víru katolickou, ostatní se vystěhovali ze země. Od této doby možno mluviti o Čechách jakožto o zemi katolické; lid, ačkoliv mu víra byla vnucena, tam, kde řádnou správou duchovní byla upevněna, přilnul k ní brzy a zůstal jí věren. Zbytky nekatolíků, držící se v pomezních krajích, jeví se jen pod povrchem katolicismu všecko opanovavšího, bez řádné správy duchovní, odkázané buď na predikanty s nasazením života do země se vkrádající anebo na laiky svoje náboženské přesvědčení vykládající a propadají náboženskému rozkladu. Zde v této době kořenί lidové hnutí náboženské.

Celá další doba věnuje se tomu, aby výsledky, které byly získány, byly upevněny. V prvé řadě jsou to missie, jimiž poslední zbytky nekatolíků soustavně jsou zpracovány. Rezkem vydaná Relatio progressus in exstirpanda haeresi ukazuje rozsah této činnosti, pokud ležela v rukou jesuitů; v druhé řadě je to zpo-

věď, jíž náboženský stav obyvatelstva byl kontrolován. Od roku 1656 jsou zpovědní cedulky po panstvích každoročně sbírány a prostřednictvím místodržících odevzdány v české kanceláři; faráři podávali mimo to ještě zvláštní konsignace těch, již se zpovídali svým duchovním úřadům. Konsignace tyto od roku 1671 zachované ukazují katolicismus již vžitý, jen na severu a východě Čech drží se dosud zbytky kacířství. V důsledku toho politika vládní proti nekatolíkům se za Leopolda značně zmírňuje. Patenty přestávají vycházeti, hlavně proto, že dosavadní zákonodárství plně dostačuje, nekatolického obyvatelstva netřeba se více báti, není více politicky nebezpečné. Ovšem politika vnitřní zachovává svoje stanovisko, že kacířství je zločinem politickým. Leopold vytýká několika dekrety jeho politickou trestnost, podobně i hrdelní řád Josefa I. z r. 1707 stanoví trest smrti na predikanty a jich přechovavače, a stavové prohlašují na sněmích náboženství katolické „za gruntovní základ a hlavní privilegium království českého". Jen někteří šlechtičtí jednotlivci dosud nepřestoupili, těm dána patenty z 14. března 1665 a 20. července 1673 poslední lhůta ku přestupu. A tak již jen v horních městech krušnohorských drželo se kacířství až do sklonku století sedmnáctého, chráněné hornickým obyvatelstvem a interessem státu na rozkvětu hor, který zde vede neustálou válku s interessem náboženským, až i zde podlehlo opětované práci protireformační. Z celých Čech jen Ašsko ubránilo se protireformaci svým postavením jako léno říše a domohlo se již během této periody zvláštní konsistoře luteránské (1775). Lid poddaný, jemuž se nedostává kněží a učitelů, klesá ve své vzdělanosti, divočí a pustne; vědomí sociálního útisku spojuje se v něm s temným vědomím útisku nábožen-

ského, vlivy zahraniční jeho hněv zpracovávají a tak dochází k výbuchům zoufalství jako roku 1680. Historie je nám dosud dlužna vysvětlení, na kolik mezi příčinami tohoto selského povstání, jež zachvátilo celé východní a severní Čechy, tedy kraje teprve nedávno ke katolicismu přivedené, byly příčiny sociální a na kolik i moment náboženský rozhodoval.

Absolutismem podmíněné vměšování se panovníkův do všech oborů státní správy zasahá čím dále tím více v náboženský obor. Je příznačno, že i sněm dovoluje si zasáhnouti v ryze církevní obory; sněm nejen že stanoví, které svátky se mají světiti, on stíhá dokonce přestupníky tresty (1654). A za Karla VI. vychází absolutní stát vítězně z konfliktu mezi mocí církevní a světskou, jehož příčinou je sporná jurisdikce nad kacíři. Moc světská, vycházejíc se stanoviska, že církev jest užitečná jen jakožto policejní instituce státní, strhla reskriptem císařským z 27. srpna 1721 veškeré vyšetřování a souzení uznaných kacířů do svých rukou a přikázala je apelačnímu soudu; církvi mělo napříště zůstati vyslýchání v podobných případech, kdy kacířství mělo teprve býti dokázáno.

Byla-li vládní politika proti nekatolíkům za Leopolda I. a Josefa I. zmírněna, změnily se poměry důkladně za nástupce jeho císaře Karla VI. Pronásledování nekatolíků vzniká z úvahy, že nesouvislé spolu země domu rakouského mohou býti pohromadě udržovány pouze stejným všude náboženstvím katolickým, a tento politický moment diktuje náboženské pronásledování nekatolíků. Dekretem z 29. ledna 1729, který byl častěji obnovován, stanoven na kacířství trest nucené práce, vypovězení ze země a v případě opětovného upadnutí do kacířství galejní práce bez

vyměření času. Učitelé, kazatelé nekatoličtí a jich přechovavači měli dle paragrafu 19. josefinského hrdelního zákoníka býti potrestáni smrtí; udavačům jich vysazena odměna.

Patent tento směřoval proti zbytkům nekatolickým, které přetrvaly rekatolisaci sedmnáctého století, a proti nově v zemi se šířícímu náboženskému hnutí lidovému. Pietismus, jehož sídlem bylo Slezsko, kterému se smlouvou altranstädtskou (1709) dostalo jakési úlevy v náboženském životě nekatolíků, za Karla VI. vychází ze Slezska a ze Sas na náboženský výboj do Čech a Moravy, organisuje zbytky nekatolíků v Čechách a získává i nové přívržence. Vyšetřování tohoto náboženského hnutí a rekatolisace na základě jeho prováděná, zastihnuvší hlavně východočeské kraje hradecký a chrudimský, podává příklady barbarského násilí proti bezbrannému lidu, které snad ještě převyšuje ukrutnosti páchané hrubou soldateskou Marradassovou a Huertovou v prvém období reformačním. Jsou to hrozné stránky náboženského fanatismu, kde stát a církev společně vězením snaží se nekatolíky přivésti k víře katolické, kde krev žen a dětí byla prolévána, kde rodiny byly roztrhávány, kde i sami duchovní přikládali ruce své ke katovu dílu. Jsou to neomluvitelné události, které povždy budou vrhati stín hanby na světskou i duchovní vládu, zúčastněnou stejným podílem na tomto hrozném podniku. Odtud vzpomínka na týrání pro náboženství bude navždy v duši lidu spojena s pojmem protireformace. A není divu, že došlo r. 1732 k bouři náboženské a to opět na témže Opočensku, které ve všech selských bouřích náboženských stálo v čele. Ovšem výsledek byl stejný jako kdy jindy: přivolané vojsko potlačilo vzpouru, vězení se naplnila, a lid poddaný byl

vydán zvůli zlotřilé soldatesky; za vojskem přišel missionář, aby opět se pokusil o nevděčnou práci. Výsledek pak rekatolisační práce a potlačeného povstání byl ten, že ti, kdož „svému svědomí víru vnutiti nemohli“ utíkali v houfech přes hranice.

Pronásledování náboženské z doby Karla VI. přešlo i do doby Marie Terezie. V náboženské politice císařovnině jeví se zajímavý rozpor, který neušel Rezkovi; císařovna, která na jedné straně připravuje půdu josefinismu, na druhé straně je věrnou katoličkou, jež s těžkostí nese, že zbytky obyvatelstva jsou dosud nekatolické. Na protestantismus, ačkoliv se mu dostává vzácného spojence v osvícenství, přece se dvůr vídeňský stále dívá jen s hlediska rakouské, katolické politiky. A tomuto stanovisku, jemuž nekatolictví je zločinem politickým, dostalo se nové podpory nepřátelstvím mezi Marií Terezií a Fridrichem II., králem pruským. Opět politické motivy určují v prvé řadě náboženskou politiku Vídně, opět, jako v prvé periodě protireformační, přestává všechen útisk náboženský v tom momentu, kdy nepřítel je v zemi. Ovšem nelze tu zapomenouti, že protestantismus byl z jisté míry politickým nepřítelem, že Slezsko bylo ztraceno z valné části sympatiemi protestantů s Pruskem, a že Prusko i v Čechách požívalo značných sympatií mezi lidem. Vždyť i obrat v náboženské politice Marie Terezie byl touto politickou situací vynucen — nic necharakterisuje nutnost tohoto obratu jako ta okolnost, že z příprav k selskému povstání r. 1775 vznikl list „Obyvatel kraje chrudimského“ králi Fridrichovi, v němž prosí jej, aby jako statečný Gideon potřel nepřátele mocí ozbrojenou . . .

Ústředním zákonem zákonodárství Marie Terezie je patent protireformační, vydaný 11. září 1749, který

v hlavních rysech přejímá a doplňuje známé nám již zákonodárství Karla VI. A také postup protireformační byl podobný jako za Karla VI., jenže o mnoho mírnější. Opět pracováno missiemi a statistikou nekatolíků, jenže kněžstvo řeholní, zvláště jesuité, byli již docela odstraněni od práce rekatolisační a ta svěřena duchovenstvu farnímu; tu v mírném nakládání s nekatolíky osvícenství již bylo působilo svým vlivem. Než přes to došlo r. 1775 ve východních Čechách k povstání, jehož hlavním motivem byl sice moment sociální (robotní patent), jemuž ale ani nota náboženská nescházela. Opět bylo povstání potlačeno, než tentokráte nejen že tresty, jimiž byli provinilci stíháni, byly velmi mírné, ale císařovna přivedla náboženskou politiku dvora též na nové dráhy. Již při počátku povstání 11. února 1775 vydáno nařízení, jež znamenalo obrat: nadále nesmí nikdo býti trestán pro pouhé bludařství, nýbrž bludař má býti udán duchovenstvu, aby poučením hledělo jej získati víře katolické. Veškera jurisdikce nad kacířstvím odňata kněžím a missionářům a svěřena byla rameni světskému. Tím opuštěna dráha náboženské politiky, již před 150 lety zahájil Ferdinand II., a nastoupena jiná cesta, vedoucí k tolerančnímu patentu Josefa II.

* * *

Církev katolická vstupuje do období protireformačního bez vší organisace. Války husitské zpusobily v organisaci církevní zmatek; staré rozdělení země na archidiakonáty, které přetrvalo války, je v šestnáctém a sedmnáctém století úplně v rozkladu, z něhož, patrně vlivem rožmberského latifundia, které bylo vždy ochráncem katolicismu, pouze jihočeské archidiakonáty jsou vyňaty. Církev ztratila reformou

v Čechách veškeré zastoupení na sněmu, arcibiskupství obnovené nemělo důchodů a musilo býti spojováno s některými zámožnými řády: řádem křižovníků s červenou hvězdou, anebo jako za Lohelia s důchody opatství oseckého. Církevní statky byly rozchváceny a pokud byly ještě v rukou církve, na ty vlivem teorie, která v patnáctém a šestnáctém věku byla kodifikována, že totiž statky církevní jsem komorou královskou, s nimiž panovník může dle své libosti nakládati, je zastavovati a p., státní moc činila si nárok.

Církev snažila se nyní, aby změněných poměrů, jaké nastaly v Čechách po bitvě na Bílé Hoře, mohla využíti ve prospěch upevnění svého právního postavení. Ústavně získává duchovenstvo cenný úspěch Obnoveným zřízením zemským z r. 1627, jehož ustanovení zabezpečují mu postavení na sněmu a první místo mezi stavy. Dalšího cenného úspěchu dobývá duchovenstvo konkordátem mezi kurií a dvorem vídeňským dne 22. března 1630 uzavřeným (viz o něm níže), jímž císař vzdal se práva svého zastavovati statky duchovenské a dovolil v důsledku toho duchovní statky klásti v desky.

Druhý úspěch, jehož získala církev katolická na počátku protireformační éry, týkal se rozšíření církevního majetku. V konfiskacích vystoupila církev s požadavkem, aby u statků konfiskačních byla odškodněna tak, by se vrátil majetkový stav její do té míry, jak byl v době před husitskými válkami. Sice také arcibiskupství a různé řády, zejména jesuité, získali mnoho z konfiskací (arcibiskupství zejména statky Vltavotýn, Rožmitál, Řečici), ale úplné provedení nároků církve, jež požadovala jako restituci téměř dvě třetiny království, dovedla překaziti vysoká šlechta, jež konfiskací užila v prvé řadě ve svůj

prospěch. Hledána cesta, jež by prostředkovala mezi nárokem církevním a interessem státním, a tu připadlo se na kompromis, postoupiti duchovenstvu části solního důchodu jakožto náhradu za statky od válek husitských ztracené. Jednání, které v Římě s Propagandou vedl prefekt missie české P. Valerian de Magni, bylo roku 1629 skončeno a papež dal kardinálu Harrachovi a papežskému nunciovi Pallottovi zmocnění, aby s císařem uzavřeli na základě jednání tohoto smlouvu, jíž by nároky duchovenstva byly vyrovnány. Smlouvou touto z 22. března 1630 císař dává papeži na místě restituce statků církevních plat čtvrt zlatého z každé prostice soli a to na věčné časy, důchod ten měl býti samostatně spravován a použit k dobru duchovenstva a náboženství katolického v Čechách. Za to vzdal se papež jménem českého kleru veškerých nároků na statky církvi odcizené mimo ony, jež církvi byly odcizeny teprve po smrti Rudolfa II., vyhradil však kleru, že statky zastavené mohou býti složením ceny zástavní od církve vyplaceny.

Nová organisace církevní správy žádala si nové rozdělení arcidiecése pražské; rekatolisace Čech způsobila, že okršlek arcidiecése byl příliš velký pro správu jednoho arcibiskupa, že bylo nutno pomýšleti na zřízení nových diecésí. Při všech protireformačních plánech, s nimiž se setkáváme na počátku protireformace, pomýšlí se na zřízení nových čtyř biskupství a bylo by zajímavo stopovati, zda plán proponující zřízení nových biskupství v Hradci Králové, Litoměřicích, Plzni a Budějovicích nemá společný pramen s plánem, který se současně vyskytl a jenž chtěl politické rozdělení země úplným zrušením krajského zřízení a rozdělením země ve čtyři čtvrti na ráz změniti. Propaganda, která v Římě měla poslední slovo

ve všech záležitostech katolické církve se dotýkajících, svolila k zřízení čtyř biskupství, starala se, jak by při jednání s císařem o náhradu za odňaté duchovenské statky získala tolik, kolik bylo nutno, aby nová biskupství mohla býti dotována, také Harrach se snažil a důrazně žádal ve svých dobrozdáních — tak zejména v onom, jež podal v příčině postupu protireformačního r. 1627 — aby se s otázkou zřízení nových biskupství hnulo — ale marně. Proti Harrachovi stály mocné vlivy hlavně jesuitské, jež zřízení biskupství považovaly za akt dokonání celého protireformačního díla a naléhaly spíše na zřizování far než na zřizování biskupství. Tak po celou dobu války třicetileté se s otázkou zřizování nových biskupství nehnulo.

Lze se skutečně diviti energii Harrachově, že nedala usnouti této myšlence, ačkoliv musila bojovati nejen s nepřízní lidskou, ale i s válkou a plynoucím z ní nedostatkem peněz. Během války podařilo se kardinálovi r. 1646 zakoupiti pro nově projektované biskupství litoměřické statek Stolinky, který měl sloužiti k výživě biskupově, a tak, když byla vyřízena otázka materielní, byl r. 1649 od císaře designován za příštího biskupa Maxmilian Adolf svob. pán ze Schleinitz a po řadě otázek rázu více formálního papežem jmenován a biskupství bullou vydanou 3. července 1655 zřízeno.

Ještě pomaleji však postupuje akce zřizování ostatních tří biskupství. V prvé řadě brání se zřizování nových biskupů města, jež měla se státi městy katedrálními, která dosud, jako ve středověku, obávala se, že by biskup brzy potlačil jejich svobody a stal se jich dědičným pánem. Druzí, kdo nepřejí zřizování nových biskupství, jsou jesuité, hájíce povždy ještě svoje stanovisko, že nutno dříve dokončiti

rekatolisaci a utvrditi ji zřizováním nových far. Harrach byl si vědom těchto obtíží a proto skoncentroval veškeré svoje úsilí na zřízení ještě jednoho biskupství v kraji, kde to bylo nejvíce třeba, kde kacířství se nejdéle drželo: v Hradci Králové. Na rozdíl od způsobu, jenž byl zachován při zřizování biskupství litoměřického, byly při této akci opatřeny nejdříve personalie. Jenerální vikář arcibiskupský, duše vší protireformace po míru vestfálském prováděné. Caramuel z Lobkovic byl 21. ledna 1654 designován za budoucího biskupa královéhradeckého. Potom teprve bylo biskupství vypraveno materielně: v r. 1656 koupeno kardinálem pro biskupství panství Chrast a roku 1662 statek Skály, z něhož důchody měly se dostávati třem kanovníkům hradeckým. Přes to, že biskupství bylo i materielně vypraveno, přece jen jeho zřízení po smrti Ferdinanda III. uvázlo a to pro důvody osobní. Designovaný biskup Caramuel z Lobkovic nebyl jeho nástupci císaři Leopoldovi I. vhod, následovalo trapné jednání mezi dvorem císařským a Caramuelem z Lobkovic, na němž žádáno, aby resignoval na biskupství, jež dosud nenastoupil, a vrátil list císaře Ferdinanda III. z 21. ledna 1654, jímž byl designován. Teprve když se tak stalo, byl 1. května r. 1660 císařem za biskupa královéhradeckého praesentován dávný sok Caramuelův, opat u sv. Mikuláše na Starém městě pražském, Matouš Ferdinand Sobek z Bilenberka, jenž byl 10. listopadu 1664, kdy také vydána byla zakládající listina nového biskupství, papežem potvrzen. Nové biskupství však bylo plno sporu mezi biskupem a městem, často střídalo svého pastýře (Sobek byl již 1669 povolán na osiřelý po Harrachovi stolec arcibiskupský), prodělávalo dlouhé doby, kdy stolec biskupský vůbec byl uprázdněn,

takže do spořádaných poměrů přišlo až teprve na sklonku století sedmnáctého. Třetí biskupství — budějovické — je ovšem dítko jiné doby — osvícenského absolutismu Josefa II.

Bylo již řečeno, že protireformace nalezla instituci archidiakonátu v úplném rozkladu; Harrachovi nezbylo, než aby organisaci podobnou vybudoval od základů znovu. Staré archidiakonáty za změněných poměrů nebyly více obnoveny, ale dle vzoru od dob tridentského koncilu často používaného byla zřízena organisace vikariátů. Organisaci tuto pak Harrach tím způsobem připial na schema organisace politické, že vikariáty se shodovaly svými hranicemi s okrsky jednotlivých krajů; pouze tam, kde kraj byl příliš rozsáhlý, zřízeny v jednom kraji dva až tři vikariáty. Vikáři měli právo dohledu nad kněžstvem sobě svěřeným a povinnost podávati arcibiskupovi zprávy o náboženském stavu jim svěřených vikariátů. Dosazování katolických kněží na fary, kontrola jich života, zachovávání předpisů Tridentina, které teprve nyní se v celé zemi zavádějí, to byla kompetence vikářů, nad nimiž Harrach r. 1637 jakožto dohlédací úřad zřídil generálního vikáře se čtyřmi pomocníky.

Poslední a nejdůležitější úkol organisace církevní správy jest zřizování nových farností. Otázka zřizování nových farností vleče se po obě celá období protireformační práce, aniž byla vyřízena. Reformace přinesla prvek rozkladu do zřízení farského; vrchnosti zmocnily se téměř napořád jmění církevního a na protestantské faráře a učitele navykly se dívat jako na lidi i materielně na sobě odvislé. Nad to protireformací se rozklad ještě uspíšil, visitátorové, již dle instrukce Harrachovy z 18. května 1624 (viz stránku 15.) měli

odstraniti predikanty a rozděliti fary mezi katolické faráře, neměli dostatek kněží, aby jimi mohli osaditi všechny fary. Ačkoliv prostřednictvím Propagandy získáni byli mniši z Polska a Slezska, přece jen byl stále nedostatek kněžstva. A nedostatek ten přes to, že materiál kněžský, jejž řády do Čech posílaly, aby pracoval na vinici Páně, byl často hodně ubohý, potrval po celou třicetiletou válku. A začasté, kde by bylo lze dosaditi kněze, tam nebylo výživy proň, poněvadž vrchnost se zmocnila všech zádušních statků. Proto bylo nutno, aby církev získala nejprve přehled jmění kostelního, co bylo odcizeno, i to, co bude lze reklamovat. Církev pokusila se již roku 1624 o sestavení kostelního jmění, ale přirozeně že při tom narazila na překážky se strany vrchností. Než během války marny byly všechny reklamace Harrachovy. Kardinál stěžoval si sice u dvora, když protireformace byla po míru saském roku 1635 znovu zahájena, že patronové nechávají pusté fary, že nepřijímají farářů, vymlouvajíce se na chudobu svou a svých poddaných, ačkoliv rozchvátili všechno jmění církevní, že neplatí desátky a že všem visitacím, jež by chtěly stanoviti finanční basi jednotlivých far, činí všemožné překážky; než nadarmo. Dvůr císařský nemohl vystoupiti proti vrchnostem již z toho důvodu, že byl na ochotu jich v povolování berní odvislý. Politická správa země i po míru vestfálském provedla sice rekatolisaci obyvatelstva, ale organisaci katolické církve nechala úplně na starosti kardinálu Harrachovi.

Bylo by jistě zajímavo, kdybychom měli materiál topografický tak sebraný, abychom mohli pozorovati, jak počet farností během války klesá a teprve po válce zase stoupá. Máme sice již některé zprávy, jež Rezek kriticky probral a sestavil ve svých Dějinách

Čech a Moravy, ale přece jenom větší díl této práce zbývá nevykonán. To, co sestavil Rezek, ukazuje smutný obraz: far více než polovina jest bez farářů, grunty zádušní odcizené nebo zpustlé, majetek církevní odcizen, často již ve třetích anebo čtvrtých rukou.

Teprve po míru vestfálském mohlo se v Čechách pomýšleti na zřizování nových far. Ti, kdo nejvíce se snažili o vybudování nové organisace farské, byli jesuité; již při jednání o nová biskupství jsme slyšeli, že zastávali stanovisko, že dříve než organisace bisskupství musí býti provedena organisace farská. Nyní na konferencích, jež svolal Harrach, na nichž se jednalo, jak by se měla protireformace v Čechách opět zahájiti (viz o nich výše str. 32.), zastával řád mínění, že žádný farář nemá spravovati více obyvatelstva, než co je ho v okruhu dvou mil. Aby se mohla provésti reorganisace far, nutno sepsati jich jmění zádušní a upraviti materielní existenci farářů, nutno se postarati o dorost kněžstva po případě i uvolněním svazku poddanského. Konference z 23. září 1650 přidržela se v svém usnesení stanoviska jesuitů a také sněm se k návrhu stavu duchovního snesl prostřednictvím hlavní a krajských duchovních komisí dáti vyšetřiti nedostatky far a materielní existence farářů. Než komise, ačkoliv byla zvolena, pracovala velmi pomalu, jednak vrchnosti samy měly zájem na tom, aby nedošlo k žádnému positivnímu resultátu, a jednak celá otázka zřizování nových farností byla příliš obtížnou k řešení pro těžkopádný aparát sněmu, jeho komise hlavní a krajské, které brzy po zvolení svém spaly spánkem spravedlivých čili, jak se stavové eufemisticky o tom vyjádřili, že „komise nemohla pro všelijaké v to vkročení překážky dosavad v náležitý skutek

přivedena býti". Na sněmu se sice vede každý rok nářek, že je třeba pro zachování náboženství katolického, aby ta věc v „příčině kolatur" k stálému napravení přivedena býti mohla, než výsledek se stále nejevil. Fary přibývaly sice pomalu, ale nebyly to fary nově zakládané, ale staré fary, k nimž konečně mohl býti dosazen kněz. A poněvadž jedno beneficium často nestačilo k výživě kněze, byla dosud beneficia spojována, takže na začátku, kdy přikročeno k protireformaci, spravoval jeden farář až deset far, nyní, na sklonku protireformační periody, spravuje průměrně tři. Také dávná snaha církve získati soupis všeho církevního majetku dochází za arcibiskupa Jana Fridricha z Valdštejna (1675—94) splnění v důležitých, však bohužel dosud nevydaných seznamech arcibiskupského archivu.

Tak zůstala tato otázka nevyřízenou až do císaře Josefa. Teprve Josef II. rozřešil ji tím, že z jmění zrušených řádů a klášterů, tedy z jmění často konfiskacemi nabytého, které teprve nyní po oklice, kterou vykonalo, mělo sloužiti živým náboženským potřebám země, založil náboženský fond a pomocí jeho od r. 1783 provedl obsáhlé zřizování farností a lokalií po Čechách.

KAPITOLA TŘETÍ.

Exulanti.

Prameny. Nemáme dosud sbírky pramenů k dějinám exulantů; ba i důležitá Kronika mladoboleslavského kronikáře Kezelia odpočívá dosud v rukopisu. Pouze postava vynikající, jako je *J. A. Komenský*, inspirovala do té míry historickou práci, že bylo započato se sbíráním a publikováním jeho korrespondence a jeho děl. Z korrespondencí exulantských soustavně publikováno je dosud jen to, co má nějaký vztah k nadějím, jež v letech 1630—34 emigrace chová, že za pomoci Valdštejnovy dosáhne restituce poměrů, jak byly v Čechách před rokem 1618. Zde publikace Gaedekova „Wallensteins Verbindungen mit den Schweden und Sachsen 1631—1634" a Irmerova: „Die Verhandlungen Schwedens und seiner Verbündeten mit Wallenstein und dem Kaiser von 1631—1634" přinášejí také pro dějiny exulantů mnoho dosud v tomto směru nevyužitkovaného materiálu. Práce Slavíkovy, Volfovy a Skalského svědčí, kolik materiálu archivního chovají dosud archivy drážďanské a berlínské: bylo by si přáti, aby i zde započato bylo se soustavným probíráním a publikováním tohoto materiálu. Dosavadní stav, kdy různé části materiálu jsou nesoustavně z celku vytrhovány a po různých místech publikovány, zajisté že není na prospěch vědeckému badání.

Literatura. Soustavné vypsání dějin exulantů v Sasku podává dílo již r. 1857 vyšlé: *Christ. Ad. Peschek: Die böhmischen Exulanten in Sachsen.* Ačkoliv práce Peschkova je pracována na základě nedostatečného materiálu, přece jen dosud nenašlo téma jeho následovníka mezi pozdějšími historiky. Práce *Slavíkovy: Z doby před naším vzkříšením* (Osvěta 1874), *Selské povstání r. 1775* (Osvěta 1875), *Česká církev v Berlíně* (Osvěta 1876) a Volfovy přísvěvky nedosáhly Peschka. Prvnějšího zpracování na základě archivního materiálu týká se většinou dějin emigrace v 18. století; stoletím sedmnáctým obírají se *J. Volfovy* příspěvky: *Čeští exulanti ve Freiberce v letech 1620—1640* (Věstník král. české spol. nauk 1911), dosud

nejobsáhlejší práce Volfova k dějinám exulantů a *Příspěvek ke sporu o českou konfessi v letech 1631—37;* avšak obě práce vyčerpávají se příliš drobným detailem a pomíjejí následkem toho hlavní rysy exulantského vývoje. Dějiny exulantů v Drážďanech probírá *R. Smrtosch von Riesenthal: Die böhmischen Exulanten unter der kursächsisch. Regierung in Dresden* (Neues Archiv f. sächsische Geschichte 1901). O naději exulantu na návrat do vlasti viz mimo jiné drobné zprávy a pověstí porůznu roztroušené: *J. Volf: Bratří růžového kříže v zemích českých a proroctví jejich na rok 1622.* Otisk z Českého Lidu roč. XVII. O Valdštejnovi a plánech jeho viz *Jos. Pekař: Dějiny valdštejnského spiknutí,* nejdůležitější dílo naší literatury v kontroversní otázce této. Návrat emigrace r. 1631 vylíčil *J. Čelakovský: Návrat emigrace české r. 1631,* Osvěta, r. II. a III. Dějiny emigrace osmnáctého století, zejména osad v Gerlachsheimu a Hennersdorfu a jejich přestěhování do Berlína vypsal *G. A. Skalský: Z dějin české emigrace XVIII. století.* Práce jeho a německá kniha o Janu Liberdovi, obě na základě hojného materiálu archivního sepsané, trpí poněkud neuspořádáním a přílišným detailem; jinak ale vedle Rezkovy práce o dějinách hnutí lidového, jiż ovšem nedostihují v koncepci, jsou to nejlepší práce pro dějiny této epochy.

* *
*

Literatura historická je toho příčinou, že poměrně nejlépe jsme zpraveni o osudech luterské části emigrace, neboť badání historické zabývalo se dosud nejvíce dějinami exulantů v Sasku. Clona osudů bratrské emigrace v Polsku, Uhrách a Braniborsku nebyla dosud zvědavou rukou historikovou tolik odhrnuta, ale přece jen můžeme se domýšleti, že až na pronásledování z podezření z kalvinismu, jehož krutost nic si nezadala s krutostí rekatolisace v Čechách, šel vývoj této části „rozplašeného stáda“ podobným směrem, jako vývoj exulantů v Sasku. Do Saska lákala exulanty stará tradice spojující českou církev se Saskem luterským a ještě starší styky Čech se zeměmi kurfiřta saského, který měl v Čechách vždy jistý počet

přivrženců (je známo, že i na sněmu 1619 byla strana ne sice četná, ale vlivná, jež přála si, aby na trůn český povolán byl kurfiřt saský) a jejž tradice zahraniční politiky poukazovaly na země koruny české, jakožto cíl saské territoriální expanse. Hned po bitvě bělohorské, když bylo zřejmo, že poměry v Čechách se změnily v neprospěch nekatolíků, trousili se exulanti jednotlivě i v malých houfech do Saska. Pomalý odchod nekatolíků do Saska byl posílen tehdy, když vydány byly patenty protireformační, takže i v prvé, i v druhé periodě protireformační práce v Čechách jak roku 1627, tak také roku 1650 valná část těch, již raději obětovali pobyt ve vlasti, než aby přestoupili ke katolicismu, zachránila svou víru odchodem do Saska a Lužice, kde vznikly silné exulantské církve české v Perně, Drážďanech a Žitavě. Toto stěhování do Saska trvalo až do druhé polovice sedmnáctého století, pak ovšem Sasko je vystřídáno Pruskem.

Do zemí saských byli přijímáni exulanti na základě dekretů kurfiřta saského z 18. ledna 1623 a 28. srpna r. 1627. Oba tyto dekrety, jež zůstaly základní normou pro právní postavení exulantů v Sasku, byly později obnovovány a pozměňovány, ale pro náboženskou politiku Saska vzhledem k exulantům je důležito podotknouti, že vždycky dekrety tyto se vztahovaly pouze na orthodoxní luterány. Vláda saská, která exulanty považuje nejprve za dočasně přistěhovalé obyvatelstvo, jež zemi opustí, jakmile se poměry v Čechách změní, nechce, aby byla porušena církevní jednota země a do konce pak brání se podobnému porušení od té doby, co od konce let dvacátých sedmnáctého století začíná exulanty považovati za členy státního svazku saského, přidržujíc je k přijímání městského práva, k společným kontribucím s ostatními poddanými — hledíc

všemožně dosáhnouti, aby z dočasných hostů nabyla usedlých poddaných.

Náboženské stanovisko vlády, které žádalo, aby přistěhovalci srovnali se s orthodoxním luteranismem, jeví se nejlépe v jejím poměru k přívržencům české konfesse. Vláda dopouští pouze luteránům přístup do země, přívrženci kalvinismu anebo české konfesse, pokud by se nechtěli srovnati s ostatními u víře, jsou přinuceni k vystěhování. Podobně také dovoluje organisování zvláštních českých bohoslužeb (r. 1628 v Perně, 1639 v Drážďanech) jen za přísných kautel, že duchovní správcové a učitelé budou přidrženi k podpisu formulae concordiae a že budou podřízeny superintendaturám ve všech věcech agendy se dotýkajících. Přísné její stanovisko, které používá podobných prostředků jako rekatolisace v Čechách (odpírání pohřbu těm, již jsou v podezření z kryptokalvinismu, seznamy komunikantů), způsobilo mnoho obtíží saským exulantům. Část jich se poddala novým poměrům a z té stali se podobní horlivci luteránští, jako byli ti, kteří vládli orthodoxním Saskem. (Samuel Martinius Dražova); ti druzí, kteří stáli blíže české konfessi a kalvinismu, podlehli v boji a vystěhovali se.

Tyto exulantům nepříznivé náboženské poměry byly ještě ztíženy nepříznivým životním postavením jejich. Exulanti prvé periody reformační byli přesvědčeni, že poměry v Čechách, jak se utvářely pro katolicism příznivě po bitvě na Bílé Hoře, nebudou míti dlouhého trvání, že se za nedlouho změní tak, že jim bude umožněn návrat do Čech. Proto pohlíželi na pobyt v cizině jako na dočasný a zůstávali svými materielními vztahy spojeni s Čechami. Valná část jich nezbavila se úplně svého jmění, pouze si opatřila

katolické správce jeho. Proto po celou dobu války třicetileté stále a stále vyskytují se dekrety a nařízení proti emigrantům, aby se konečně již ze zemí vyprodali. Je přirozeno, že v době války důchod emigrantů stále klesal a tak i na zámožné jednotlivce dolehla bída. Odtud máme ty prosebné listy bohatých kdysi šlechtických rodin, prosících o almužnu, kousek plátna a p., z nichž několik bolestných ukázek uveřejnil Dvorský v Starých písemných památkách žen a dcer českých a p. (jiné V. Kybal v Novině r. 1911). Z bývalých kdysi zámožných jednotlivců stal se nyní „chudý lid, chudý exulant“ úmrtních zápisů exulantských. A nebylo lépe těm, již vyprodali se úplně a zachránili alespoň trosky jmění, aby v cizině začali novou existenci; i ti narazili na obtíže plynoucí z neurovnaného jich postavení. V době, kdy všechno řemeslo i obchod byl vázán schematem cechovním, bránily se cechy přílivu jednotlivců, kteří by starousedlým členům cechů mohli škoditi svojí konkurrencí. Od exulantů bylo žádáno podrobení se zkouškám mistrovským, i když v Čechách byli již delší dobu řemeslo provozovali, a vysoké přijímací taxy. A tak docházelo s exulanty, již stále stáli na stanovisku, že pobyt jich je pouze dočasný, k neustálým třenicím, v nichž mnohý podlehl. A měli-li ti, kdož jenom nějakým způsobem se vyživiti mohli, trochu snesitelné postavení, oč hůře byli na tom ti z exulantů, kteří přišli mezi cizí lid bez jmění, jako žebráci odkázáni na lidskou dobročinnost. Těm věru chléb vyhnanství byl nejtrpčí, zvláště když první projevy národnostní nenávisti mezi Čechy a Němci dávají protestantskému německému obyvatelstvu vyčítati českým exulantům, že zbytečně se toulají světem, že mají císaře poslouchati a tak věřiti, jak jim to jejich pán poručil...

Byla by zajímavá otázka, kdyby se dal zjistiti počet obyvatelstva, které ze země odešlo, národohospodářská ztráta s odchodem jeho spojená a kulturní zúrodnění Saska těmito vystěhovalci. Jednou již historie sáhla hned na prvý ráz po tomto vysokém cíli, jemuž by musilo předcházeti obsáhlé speciální badání. Kniha Peschkova (o níž byla výše řeč) je odpovědí na otázku, jaké následky mělo přistěhování se nekatolických Čechů pro saskou kulturu 17. století, ale právě tento oddíl práce jeho ukazuje, na jaké potíže naráží historické badání a na jakých úskalích se ztroskotává každá snaha historikova. Vždyť ani počet exulantů nedá se dosud přibližně odhadnouti; v historické literatuře stále se objevuje nepřezkoumán odhad Slavatův, že se vystěhovalo z Čech na 36.000 rodin. Zde práci historické zbývá dosud mnoho, ne-li všecko vykonati.

Podobně zápasí vypsání myšlenkového života exulantů s řadou překážek, nic definitivního nemuže říci dnešní historik o duševním stavu exulantů ubírajících se do světa, o jich neustálých nadějích na návrat a zoufalém zklamání. Jen z několika poznámek dá se sestaviti nehotová stavba, kterou každé speciální badání může obrátiti vzhůru nohama. Řekl jsem již, že exulanti nemohli se smířiti s osudem svým, že stále doufali, že se poměry ještě jednou změní v jich prospěch. První naděje jejich připínaly se ke králi Fridrichovi Falckému; v nich mísila se stará tradice německá o Bedřichu Rudovousovi s proroctvími českými o příští krále Fridricha, „jenž bude naší víry ctné a jenž bude kralovati až do soudného dne“. Proroctví tato rozšiřovala se mezi exulanty (Kotter, Poňatovská a Drabík), zejména od té doby, co na půdu německou vstoupili Švédové a co Gustav Adolf ve

Frankfurtu Bedřicha uznal za pravého a jediného krále českého.

O mnoho bližší uskutečnění než návrat Fridrichův do Čech zdál se jednu dobu plán, jenž také současně vzniknul v kruzích emigrace, pomocí Valdštejnovou změniti vše v Čechách a vrátiti se k poměrům, jako byly před rokem 1618. Emigrace pokoušela se získati si na svou stranu vojevůdce císařského, uraženého jednáním řezenským, kdy Ferdinand II. byl donucen kapitulovat před kurfiřty, ukazujíc mu královskou korunu českou jakožto odměnu jeho zrady. Jednání mezi Valdštýnem a emigrací táhlo se po několik let, často již emigrace doufala, že konečně stojí přede dveřmi svého cíle, ale po každé byla zklamána. Nejhůře snad roku 1631, když místo emigrantského sboru Thurnova vtrhla do Čech armáda saská vedená Arnimem. Ti, kdož byli nezasvěceni, domnívali se sice, že tentokráte už nastal obrat, exulanti v Sasku usedlí vraceli se do Čech, zřízena byla znovu konsistoř nekatolická, ale kruté bylo zklamání, jež exulanty čekalo. Politika saská nepomýšlela na pronikavou změnu v Čechách, jí šlo buď o nabytí Čech celých pro rod Wettinů, anebo alespoň severní části jich, kterou by mohla proti císaři vhoditi na misku, když v jednání mírovém by rozvinuta byla otázka Lužice. I po tomto nezdaru a po vypuzení Sasů z Čech trvala jednání mezi Valdštýnem a českou emigrací ještě tři roky. Několikráte byla již emigrace blízka svých cílů, až katastrofa na hradě chebském i tyto plány s Valdštejnovou zradou pohřbila definitivně.

Po smrti Fridricha Falckého, Gustava Adolfa a po katastrofě chebské našla si emigrace ještě jednu naději, jíž se držela křečovitě: naději v pomoc švédskou. Jistou dobu se zdálo, jako by Švédové skutečně

věc emigrace vzali za svou, jako by nechtěli uzavříti mír s císařem v říši dotud, dokud emigrace česká alespoň částečně nebude uspokojena. Zejména po bitvě u Jankova r. 1645 v jednání mírovém, které bylo již roku 1644 v Münsteru a Osnabrücku zahájeno, předložili Švédové punktace, v nichž žádali úplnou amnestii, návrat do toho stavu věcí, jaký byl r. 1618, restituci majetku vyhnaným a vystěhovalým protestantům. Švédové tím hájili jen starý svuj program, který předložili již na říšském sněmu řezenském (1640—41). Energické vystupování se strany Švédů způsobilo, že mezi emigrací opět vzplápolala naděje, že se dočká návratu do vlasti, aby tím krutěji byla zklamána uzavřeným mírem vestfálským. Císařským vyslancům podařilo se v otázce amnestie rozděliti od sebe dosavadní spojence Francii a Švédy: Francie, když její územní nároky byly upokojeny, netrvala více na všeobecné amnestii a restituci do stavu před rokem 1618 a konečně Švédové také roku 1648 opustili emigraci a přijali návrh císařův, aby pro náboženské poměry platil rok 1627 za hranici a pro politickou amnestii rok 1630. Pro sílu tradicí je zajímavo, že ani pak ještě čeští evangelíci nepřestali skládati naděje do Švédů, že ještě v prvé polovici 18. století očekával lid venkovský osvobození z náboženského útisku od příchodu Švédů, a že 1707 po smlouvě altrandstädtské sedláci z Litomyšlska podali prosbu švédskému králi Karlu XII. opatřenou 7000 podpisy českých evangelíků se žádostí za náboženskou svobodu.

Mírem vestfálským však byla emigrace definitivně odsouzena k zahynutí a nejlepším jejím hlavám, jako byl J. A. Komenský, tento osud její byl úplně jasný. Zbylo jí jen rozloučiti se s vidinou po dvacet let jako

skrytý květ v nejtajnější hloubi srdce chovanou, která nyní drsnou rukou skutečnosti byla zničena. Za celou emigraci, za obě větve české reformy, bratrskou i luterskou část její, rozžehnává se s národem, jehož částí se emigrace dotud cítila, poslední biskup Jednoty závěrečnými slovy Kšaftu umírající matky Jednoty bratrské, r. 1650 sepsaného: „tobě také, národe Český! na rozžehnanou požehnání vyhlašuji od Hospodina Boha tvého, abys ty přece byl a zůstával ratolestí rostoucí, ratolestí rostoucí podle studnic, ratolestí rostoucí nad zeď; ačkoli hořkostí naplnili tebe a stříleli na tebe, v tajné nenávisti měvše tě střelci; zůstaniž však v síle lučiště tvé a v síle ramena rukou tvých, z rukou Mocného Jákobova, od silného boha, jemuž sloužili otcové tvoji, kterýž zpomáhá tobě a od Všemohoucího, kterýž požehná tobě požehnáním nebeským s hůry, požehnáním propasti ležící hluboko, požehnáním prsů a života. Požehnání mé silnější při tobě buď nad požehnání předků mých, až ke končinám pahrbků věčných. Živ buď, národe posvěcený v Bohu, neumírej, muži Tvoji ať jsou bez počtu . . ."

Za šest let potom co napsáno bylo toto rozloučení se usychající větve národa s lidem českým, r. 1656 pádem Lešna zasazena byla vystěhovalé bratrské církvi české v Polsku rozhodná rána, z níž se už nevzpamatovala. Bratrská emigrace rozptýlila se a zanikla mezi cizím lidem a cizími církvemi. A podobně během 18. století zanikla i polská větev Jednoty. Teprve na sklonku 18. století z německých, pietistickým duchem proniknutých emigrantů 18. století, z Fulneku z okruhu Jednoty bratrské pocházejících, vzniká obnovená Jednota (českých) moravských bratří v Herrenhutě, Ochranově, v Lužici na panstvích Mi-

kuláše Ludvíka Zinzendorfa. Vznik této obnovené Jednoty však padá již do druhého, zcela odlišného období emigrace z Čech. Podobně také luterská větev české reformace v Sasku během století 18. upadá. Česká církev v Perně byla zničena již během války třicetileté, za obležení a dobytí Perna r. 1639, drážďanské a žitavské církve živořily až do první polovice devatenáctého století, kdy i ony ztratily se mezi obyvatelstvem cizím.

Stejnou téměř dobu, co emigrace století sedmnáctého rozplývá se pomalu mezi cizím lidem, objevuje se nový proud emigrační. Proti prvé emigraci, větším dílem stavovské, emigrují nyní vrstvy selské, a také ideový fond tohoto hnutí je jiný než v 17. století, charakterisován jsa prvky hnutí, jež proniká a rozkládá církevnictví reformace — pietismem. V pietismu na sklonku 17. a počátku 18. století vznikla reakce reformačního ducha proti ustrnutí a ztuhnutí territoriálních církví německých, reakce proti sesurovění duševnímu, způsobenému dlouhotrvajícími válkami. V pietismu máme, jak německý církevní historik (Troeltsch) podotýká, projev ducha sektářského, živeného biblí, který vždy proniká znovu na povrch církevního života. Než co dělí pietismus od podobných sekt šestnáctého století, co charakterisuje pietism, je ta okolnost, že pietismus vzrůstá ve středu protestantismu, že nikterak se nestaví mimo církev protestantskou, ale že svým působením chce církev obnoviti. Pietismus vystupuje s požadavkem reformace territoriálních církví, která se měla provésti prostřednictvím malých kroužků pravých křesťanů, jichž vliv by obnovil náboženské síly protestantismu, a obrací se tak k náboženským hlubinám protestantské tradice a potkává se podobným způsobem s nábožen-

ským proudem, jenž v církvi katolické směřuje k vnitřnímu procítění náboženství (Pascal). Pietismem vzniká nové jednostranné náboženské hnutí, hnutí, jež v Čechách na půdě připravené náboženskými názory Jednoty a zkypřené protireformací musilo najíti úrodnou půdu. Vliv pietismu v Čechách podporovala jeho lhostejnost vůči všemu pevnému dogmatu, stírající rozdíl mezi věřícím laikem a theologem, tvořící všudy obce věřících, které stávají se středisky, k nimž ti, kteří jsou unaveni světem, utíkají, aby se z víru jeho osamotnili. Tak znenáhla z pietismu vzniká hnutí, jež vnitřními missiemi „probuzených" jednotlivců hledí dosíci obnovy náboženského života mezi lidem. A právě touto vnitřní missií emigranty z Čech v Čechách prováděnou nabyl pietismus důležitosti pro náboženský život český osmnáctého století.

V zemích českých šířil se pietismus hlavně ze Slezska. Slezsko zachovalo si výjimečné postavení drážďanským akkordem na počátku války třicetileté získané i v míru vestáfském. Protireformace nemohla v Slezsku tak důkladně býti provedena, jako byla v Čechách, zejména luteráni byli trpěni v celém Slezsku a měli zaručenou svobodu. Pokud sídlili na panstvích a knížetstvích králi přímo podřízených, docházeli k službám božím do kostelů na panství šlechty příbuzného náboženství postavených. Sice Slezsko za Leopolda bylo také zachváceno poněkud hnutím protireformačním, ale za to za nástupce jeho Josefa I. smlouvou altranstädtskou z r. 1707 a exekučním recessem z 27. ledna 1709 dosáhlo cenného ústupku. Jím byla práva protestantů ve Slezsku mírem vestfálským zaručená znovu uznána a nadto bylo protestantům povoleno šest „chrámů milosti", mezi nimi jeden v Těšíně. Chrám ten stal se středem nekatolíků, kteří ze zemí českých chodili

přes hranice za svou pobožností. Pro rozšíření pietismu v zemích českých je důležito, že Slezsko podlehlo jeho vlivu, že zejména při chrámu těšínském ustanovení kazatelé náleželi k tomuto směru.

Vlivem pietismu vzmáhá se emigrační hnutí od počátku osmnáctého století. Z osad uprchlíků z Čech a Moravy na počátku 18. století v Lužici vzniklých přicházeli čeští emisaři zpět do Čech, kteří vyváděli nekatolické obyvatelstvo z Čech. Tak v první polovici osmnáctého století, za okolností dnes dosud ne dosti přesně vyjasněných, vznikají na hranicích lužicko-českých osady nových uprchlíků z Čech pro víru. Z nejznámějších takových osad jsou Ochranov (o jeho vzniku viz svrchu str. 56.), Gerlachsheim, Velký Hennersdorf. Osady tyto vzrůstaly přistěhovalci z východních Čech, získanými většinou pietistickými „znovuzrozenými" a přemluvenými k emigraci. Kazatelem jejich ve Velkém Hennersdorfě byl od r. 1725 Jan Liberda, ze Slezska rodilý, jenž zejména svými spisy i v Čechách na náboženský život lidu mocně působil. Ovšem na půdě saské, kde orthodoxní luteranismus byl tradicí zakořeněn, nemělo hnutí pietistické na růžích ustláno. Mezi vystěhovalci z Čech a jejich vrchností vznikaly spory, jednak náboženského, jednak sociálního řádu. Neboť vrchnost chtěla, aby emigranti stali se řádnými poddanými i orthodoxními luterány, a v obojím směru narážela na odpor vystěhovalců, považujících se pouze, jako na počátku emigrace, za dočasné hosty.

Zmínili jsme se již o něco výše, že Prusko přijímalo emigranty hned při zahájení protireformace ušlé. Bohužel o tomto proudu emigrace, který se obrátil do Braniborska, mnoho dosud nevíme, poněvadž všechen interess historiků obrácen byl dosud k emi-

graci saské. Také nezdá se, že by emigrace do zemí kurfiřta braniborského byla bývala příliš hojná. Teprve nyní v osmnáctém století pozorujeme, že proud emigrace do zemí pruských mohutní. Souvisí to s hospodářskými poměry a hospodářskou politikou Pruska. Od doby Fridricha I. počíná Prusko prováděti plánovitou kolonisaci svých zemí. Sice již velký kurfiřt Fridrich Vilém (1640—1688) ji začal, ale systém do kolonisační politiky pruské přivedl teprve druhý jeho nástupce. Také politika jeho na rozdíl od politiky velkého kurfiřta, který přijal hugenoty z Francie vypověděné do Pruska, spíše zřetel svůj obrací k zemím rakouským. Od roku 1718 každoročně vydávaly se v Prusku patenty vybízející k houfnému stěhování do Pruska. Vedle veřejných patentů byli kolonisté do Pruska sháněni i cestou soukromou, tajnými emisary, které vláda pruská posílala všude tam, kde obyvatelstvo bylo pro víru pronásledováno, aby je přemlouvali k emigraci. Podobným způsobem pracováno bylo se strany Pruska zejména v Rakousku; nejznámější je případ 20.000 solnohradských protestantů, kteří se přestěhovali, vyzváni byvše patentem z 2. února 1732 Fridrichem Vilémem veřejně publikovaným, do Pruska.

První přišli do styku s Fridrichem Vilémem I. emigranti do Hennersdorfu a Gerlachsheimu se vystěhovavší. Spory jich s vrchností byly stále větší a stupňovaly se ještě, když vrchnost zakázala emigrantům vraceti se do Čech a vyváděti odtud obyvatelstvo. Nařízení to bylo jen důsledkem politiky saské vlády, která od té doby, co Sasko oproti mohutnícímu Prusku přiklánělo se k politice Habsburků, více nepřipouštěla přijímání nových vystěhovalců a dopouštěla nadto vrchnostem v Čechách, aby v Sasku

vyhledávaly a stíhaly svoje uprchlé poddané. České osady lužické, zvláště však Čechové hennersdorfští, obrátily se r. 1732 ke Fridrichovi Vilémovi a dosáhše od něho slib, že je do země své přijme, přijdou-li v pořádku a rozděleni v malé hloučky, vystěhovaly se v letech 1732—33 do Pruska, kde pro ně zakoupen byl statek Rixdorf u Berlína. Utíkáním poddaných, kteří do nově založených osad lákáni byli emisary pruskými z kruhu emigrantů berlínských, byly dotčeny v prvé řadě vrchnosti východních Čech, jichž panství se vylidňovala, a v druhé řadě vláda vídeňská. Vláda pokusila se učiniti přítrž utíkání z Čech policejními patenty r. 1734 vydanými, jimiž cestující do Žitavy, Saska a Slezska postaveni pod kontrolu, ustanoveni nadto pak zvláštní stihači emisarů a emigrantů, kteří měli býti podporováni od vrchností a duchovenstva. Ale tyto prostředky málo pomáhaly, obyvatelstvo utíkalo přece, zejména když na jaře 1735 měla v celé zemi udílena býti svátost biřmování.

Nastoupením Fridricha II. emigrace do Pruska se jen vzmáhá; Fridrich dovedl náboženského motivu vhodně použíti pro svoje politické účely, dovedl politice Pruska, která od té doby, kdy dynastie saská se pokatoličila přijavši korunu polskou, počala vystupovati jakožto přední mocnost evangelíků, dáti zdání, že vystupování jeho je diktováno ideálními pohnutkami ochrany potlačovaných souvěrců. Na podzim r. 1741, když vojsko pruské obsadilo kraje hradecký a chrudimský, byl učiněn systematický pokus o odvádění nekatolického obyvatelstva z Čech. Do Čech byl poslán Jan Liberda, který od roku 1737 byl kazatelem české církve v Berlíně, aby nekatolické sedláky získával k přesídlení

do Slezska. Rozešli se tenkráte s Liberdou po Čechách a po severní Moravě emisaři pruští, aby lidu oznámili „tu královskou milost, jak milostivý král pruský chce Čechy přijati a jim ke všemu dobrému podle těla a duše nápomocen býti". Tenkráte vystěhovalo se přes 2000 lidí ponejvíce do Slezska a usadili se v okolí Minsterberka. Ale ani později proud emigrační z Čech nezeslábl, naopak po celou dobu vladaření Marie Terezie, zejména kdykoliv východní kraje Čech byly nepřátelským, pruským, vojskem obsazeny, udržovali tajní protestanté čeští spojení s pruským králem. Stará tradice vídeňské vlády, že protestantismus je zločinem politickým, nalezla v této době novou illustraci. Touto emigrací vznikly v Slezsku české osady Husinec u Střelína, Velký Tábor, Bedřichův Hradec u Opolí a jiné. Část emigrantů z Tábora, Husince, Poděbrad a Hradce vystěhovala se pak na začátku devatenáctého století opět ze Slezska do Ruského Polska a založila tam řadu osad. Ve Slezsku v Husinci, Bedřichově, Velkém Táboře, Stroužném zachovali si dosud vystěhovalci svoji národnost, Berlínské osady české zahynuly v moři německém a jen několik nápisů na hřbitově v Rixdorfu připomíná národnost přistěhovalců . . .

Obojí proud emigrace zahynul. Bylo kdysi emigraci vytknuto, že tvrdošíjným ulpěním na víře po předcích zděděné poškodila národ, že přispěla k rozmnožení moci nejnebezpečnějšího národního nepřítele. Než problém tuto položený nelze tak prostě řešiti. Nelze přenášeti dnešní názory moderního nacionalismu o století zpět, nelze emigraci, jež bojovala za svoje náboženství, jež pro víru opustila všechno, i zemi, již milovala láskou horoucí, jež v síle přesvědčení na sklonku české reformy, důsledně v utrpení, byť i méně

vítězně se postavila po bok těm, již ji zahájili, stíhati výtkou laciného prorokování z výsledku. Věc, za niž emigrace trpěla, byla věc čestná, byť i nešťastná. Ovšem nedá se popříti, že emigrace měla značný vliv na vybudování moci pruské, zejména v osmnáctém století, a že činnost její byla v době začátků Marie Terezie, kdy mohl národnost českou stihnouti osud Poláků — rozdělení mezi několik říší — i národní existenci české nebezpečnou. Neboť sympatie tajných nekatolíků českých, které na sklonku sedmnáctého století ještě po tolika zklamáních, vlivem dlouhé tradice, jsou na straně švédské a od krále švédského, zejména po úspěšném zakročení jeho ve prospěch Slezanů očekávají vysvobození; od osmnáctého století obracejí se k novému ochránci protestantů, k Prusku.

Sice již od roku 1735 ujímá se vlivem pruským sbor evangelických knížat, tak zvané corpus evangelicorum, v Řezně po míru vestfálském zřízený, nekatolíků v Čechách, ale s malým výsledkem. Nekatolíci čeští neočekávali však z Řezna pomoci, nýbrž obraceli svoje prosby k Prusku. Neznáme dnes ještě všechny nitky, jež v osmnáctém století spojovaly tajné evangelíky české a pruskou moc, a byl by to jistě zajímavý příspěvek k dějinám styků českopruských, ale to, co dnes již víme, kdy není ještě ani započato soustavné probádání pruských archivů, ukazuje nám, že Prusko mělo v Čechách v době válek Marie Terezie s Fridrichem II. mezi nekatolíky hojnost přívrženců. Tenkráte ozývaly se ve východních Čechách lesy písničkou sedláky zpívanou: „Brandeburku podej ruku“ a zase poznovu objevovala se proroctví, o příští krále Fridricha, jenž bude panovati na věky jako někdy za dob, kdy prvé houfy emigrantů s touto nadějí v srdci ubíraly se z Čech. A nejdále snad

došli oni obyvatelé kraje chrudimského a jiných krajů v Čechách, kteří v roce 1774 nebo 1775 sepsali králi pruskému spis obsahující prosbu všech nekatolických obyvatel, by se za ně jakožto náčelník sboru evangelických knížat v Řezně přimluvil, aby jim bylo dovoleno v Čechách v klidu žíti, a aby, bude-li u vlády vídeňské oslyšen, vtrhl do Čech, že mu chtí po tak dlouho pomáhati „a nepřestanou dříve na modlitbách pozvedati ruce k nebesům, dokud Hospodin celé království české pod moc a žezlo Vaší královské důstojnosti nepřivede". Dostal-li se tento list Fridrichovi do rukou, nevíme, ale co jisto jest, že nekatolíci čeští byli oslyšáni se svými nadějemi. Jako v sedmnáctém století i nyní česká reformace tím, že se spoléhala na pomoc cizí, na zahraniční konstellace, sloužila za zástěrku cizích politických cílů. Vysvobození z tohoto začarovaného kruhu přišlo odjinud, přinesl je toleranční patent Josefa II.; nekatolíci čeští nemusili odtud hledati svou spásu za hranicemi, bylo jim volno vyžíti své náboženské přesvědčení doma na rodné půdě. . . .

KAPITOLA ČTVRTÁ.

Lidové hnutí náboženské.

Prameny: Hojnost pramenů k dějinám hnutí lidového, vyskytujících se ve všech registraturách východočeských panství, v archivu místodržitelském, konsistoře hradecké, ministerstva kultu a vyučování, způsobila roztříštěnost ediční práce. Začasté bylo vydáno z registratury jednotlivého panství leccos, co vydání nezasluhovalo, co by bylo lépe se uplatnilo zpracováno; na druhé straně souhrnnějších edicí, kde by vynikly spíše hlavní rysy a detail by byl odstaven, historik lidového hnutí dosud postrádá. Z důležitějších celkových edicí pramenů jmenuji jen z registratury býv. panství rychemburského čerpané *K. V. Adámkovy: Listiny k dějinám lidového hnutí náboženského na českém východě v XVIII. a XIX. věku.* (Histor. archiv české Akademie č. 36. Praha 1912, dosud díl první.) Akta z archivu místodržitelského a ministerstva kultu a vyučování k edici připravuje J. V. Šimák.

Literatura. Základním dílem, jímž badání o lidovém hnutí náboženském vlastně teprve začalo, je často citované dílo *A. Rezkovo: Dějiny prostonárodního hnutí náboženského v Čechách od vydání tolerančního patentu až po naše časy*, r. 1887 vydané, jež bohužel zůstalo jen o prvém díle, vypisujícím hnutí náboženské do vydání tolerančního patentu. Rezkovou zásluhou je v prvé řadě sebrání a kritické probrání celé roztříštěné literatury a pojetí tématu jakožto celku a zařazení jeho v náboženský vývoj všeobecný, a český zvláště. Jeho základní linie zůstaly dodnes neotřeseny, nový materiál je podepřel, ale neotřásl jimi. Pro dobu josefinskou, tolerančního patentu a začátek doby Františka II. nejdůležitější je článek *Alex. sv. p. Helferta: O tak řečených blouznivcích náboženských v Čechách a na Moravě za císaře Josefa II.* (*Leopolda II. a Františka II.*) v Č. Č. M. 1877 a 1879 na základě materiálu z archivu konsistoře královéhradecké sepsaný. Vývody jeho často hnutí lidovému křivdící novým materiálem z archivu min. vyučování doplnil *Georg Loesche: Von der Duldung zur Gleichberechtigung* (viz níže). Činnosti Hayově věnoval studii dr. *V. Řezníček* v Č. Č. M. r. 1902 a d.

Lidové hnutí náboženské zasahá kořeny svými v náboženských dějinách českých hluboko zpět až do dob předhusitských. Jeho počátky spiaty jsou s jednou z nejtěžších otázek českých dějin náboženských, s otázkou *valdenství* a poměru jeho k vývoji religiosity české. Než nebylo by zde na místě šířeji zabývati se otázkou touto, právě tak jako můžeme jen jako mimochodem vrhnouti letmý pohled na lidové hnutí náboženské doby husitské. Husitství dalo vznik celé řadě sekt, jež sporadicky se vyskýtaly celé XV. a XVI. století, o nichž však dnes známe o málo více nežli pouhá jména; rozlišení jich učení, stanovení vzájemné souvislosti, vzájemného přejímání dogmatu čeká teprve svého historika, ačli řídké prameny vůbec nějaké souvislé zpracování dovolí. Podobně málo víme o náboženském vlivu hnutí, jež k nám během XVI. století bylo přineseno *Novokřtěnectvím*, ačkoliv vždycky vliv jeho byl více omezen na Moravu nežli na Čechy. Než myslím, bylo by nehistorické hledati příliš mnoho vlivů XVI. století v hnutí lidovém století osmnáctého. Všechny ty sekty šestnáctého století: ať nám již prameny historické vykládají o Adamitech, či Sadducejských či Vlásenických či spojujíce je s Jednotou bratrskou souhrnným názvem Pikartů, sotva asi udržely se dále; je možno, že během století rozložily se úplně a velice pravděpodobno je, že zbytky z této doby, které by se byly ještě udržely, zničila protireformace století sedmnáctého. Shodné názory komunistické a socialistické, i shodná či podobná terminologie sekt 16. století a lidového hnutí století osmnáctého nemusí ještě znamenati přímou historickou posloupnost a přímý vývoj dogmatické stránky lidového hnutí. Je docela pravděpodobno, že stojíme ve století osmnáctém před podobným hnutím, jaké

bylo ve století šestnáctém, kdy podobně pociťován byl hluboký rozpor klenoucí se mezi církví úplně oddanou moci tohoto světa a požadavkem subjektivního zvroucněného náboženského života. Je úplně možno, že sociální bolesti, jimž podobné století šestnácté, dle zvyku doby vše zabarvovati nábožensky, řešilo náboženským hnutím; v lidu století osmnáctého působily třebas ve změněné formě sociálního útisku dále a že byly jím tak jako dříve řešeny formou náboženskou. Než podobnost toho zůstane vždy asi jen vnější: jen tak asi, že stejné příčiny měly stejné účinky a není příčiny pochybovati, proč by lid, k náboženské subjektivitě nakloněný, nemohl samostatným hloubáním přijíti k výsledkům, které by byly podobny výsledkům hnutí předbělohorského.

Protireformace po bitvě na Bílé Hoře přervala všechen další vývoj náboženský v Čechách. Můžeme směle míti za to, že téměř žádná z menších sekt 16. století nepřetrvala pronásledování náboženského spojeného s restaurací katolicismu. Ale přes to musíme v provedení protireformace století sedmnáctého hledati základy lidového hnutí náboženského. Viděli jsme, že první fáse protireformační vzala sice lidu duchovní jeho pastýře, uskutečnila úplně a do detailu zákonodárnou akci proti nekatolíkům, ale že rekatolisaci valné části Čech odkázala budoucnosti. Tu pak druhá fáse protireformační provedla, ovšem tak, že v Čechách vždy očím úřadův ušel skryt jistý počet nekatolických osob. Hlavní jejich sídla byla v severních a východních Čechách, tam, kde protireformace nejtíže postupovala, v krajích, které nejčastěji a nejdéle byly zaplavovány nepřítelem, kde vliv Slezska a luteranismu byl nejsilnější. Vyhnáním kněží nekatolických a přísným dohledem na všecky emigranty a na tajné schůze vzata byla

možnost náboženského vývoje tohoto zlomku lidu. Emigrace luterská zvláště v Uhřích pokouší se sice o udržení tohoto lidu emisary, podobnými tak zv. „buschpredigrům", také lid sám přikročuje leckde k jistému způsobu církevní organisace laiky, zastávajícími při tajných shromážděních úkol kněží, ale úspěch této organisace nesmí se přeceňovati; byl zajisté jen nepatrný. Lid v nedostatku pastorisace oddal se náboženskému hloubání, k němuž jistý sklon můžeme v našich dějinách vždy konstatovati, a ponenáhlu stíral ze svého vědomí pevné formy náboženského dogmatu, rozkládal víru svou v odpor proti panující, nesnášelivé a tyranské církvi a proti sociálnímu útisku, který zejména v době Leopolda a Karla VI., v době zvyšování břemen berních, krutě ležel na jeho bedrách. V této době počíná v Čechách rozklad zbytku protestantů, kteří se z nedostatku církevní správy nemohou udržeti, a začátek náboženského blouznění.

Tento rozklad protestantismu podporovalo ještě nové pronásledování náboženské za Karla VI. zahájené. Lid, který stál ve vnitřním odporu proti víře katolické, kterému protireformace vzala veškeru možnost církevní správy, a jehož vzdělání zanedbala, sahá sám k písmu a k jiným knihám náboženským, které přese všechno pátrání stále se na venkově vyskytovaly. Na lid stížený útiskem sociálním a náboženským měla Apokalypse, plná metafor a orientálního způsobu vyjadřování se, největší vliv, do jejích zatmělých veršů vkládal lid veškeru naději svého sociálního a náboženského postavení. Z ní učí se nyní nekatolíci mluvě plné mystického vznícení, kterou oplývají všechny jejich enunciace. A pronásledování toto ovzduší vznícení spíše podporuje než

tlumí, lid z odporu proti násilí počíná samostatně hloubati v bibli a výsledkem tohoto hloubání v bibli, do niž vkládá veškeré svoje názory náboženské a sociální, je *náboženské blouznilství.* Podepřen byl tento náboženský vývoj obecného lidu všeobecnými myšlenkovými proudy, jimiž doba byla naplněna. Doba začátku náboženského hnutí je doba pietismu a právě pietismus jakožto hnutí, jdoucí za vnitřním obrozením člověka, za subjektivním náboženstvím, za odstraněním nadvlády dogmatu, byl náboženskému hloubání velmi blízko. Viděli jsme již v kapitole třetí (str. 57.), jak brzo pietismus po svém vzniku vnikl k nám a není třeba věci jednou již probrané znovu opakovati. Postačí, když připomeneme, že právě v krajinách, kde pietism nejvíce svými přivrženci působil — ve východních Čechách — se náboženské hnutí nejčastěji a nejvíce vyskýtá. Druhou složkou, jež hnutí toto z atmosféry je obklopující ssaje do sebe, je osvícenství, jemuž rozdíly dogmatické jsou lhostejny a jež dává před nimi přednost praktickému životu. Třetí složkou, jíž hnutí náboženské dává na se působiti, je deismus. I ten vyplývá z lhostejnosti vůči dogmatickým rozdílům církve, oproti rozlišování konfessionelnímu, hledá více to, co různé náboženství spojuje a nalézá spojující elementy od doby Locke-ovy „v mravním vědomí a jeho metafysických korrelátech", které zdají se deismu osmnáctého století býti psychologickým jádrem všeho náboženství. V rámci této práce není možno stopovati do detailů, jak veškery tyto vlivy působí na náboženské hnutí lidové — a pochybuji, že by prameny tak, jak dosud po různu roztříštěné vydány jsou, podobné stopování dovolily — a nesmějí se ani tyto zevnější vlivy příliš přeceňovati, vždyť mimo pietismus ani osvícenství

ani deismus nevnikly příliš hluboko mezi prostý venkovský lid. Zprávy, které by zejména o deismu tvrdily opak, nutno bráti svrchovaně opatrně, neboť autoři doby josefinské vložili příliš mnoho vlastních názorů náboženských, hledajících jádro přirozeného náboženství v náboženském smýšlení lidu, do úst těch, o nichž píší. Jen v jednom směru potkává se lidové hnutí náboženské bezpečně s těmito filosofickými směry, módními v osmnáctém století: v lhostejnosti k náboženskému dogmatu a k jeho rozdílům, jež v hnutí lidovém často překročuje úzké meze vytčené dogmatem a končí v nihilismu náboženském a mravním.

Z těchto duševních předpokladů vyrůstají během první polovice století osmnáctého začátky náboženského hnutí lidového. Territoriálně omezeno je hnutí toto na severní a východní kraje Čech, tedy na tuto oblast, která od počátku protireformace zaujímá v náboženském vývoji odlišné postavení (srv. str. 27 a j.). Zde po prvé vyskytují se Israelité či Abrahamité, smíšenina křesťanského náboženství s názory čerpanými ze Starého zákona, pod vlivem židovským stojícími a druhá větev lidového hnutí náboženského, nazvaná osvícenskými spisovateli století osmnáctého deisty.

Než za doby Marie Terezie, zdá se, že sekty tyto byly teprve v začátku, zprávy o nich jsou velmi řídké, snad také tím, že akta nerozlišují náboženského hnutí lidového od ostatního kacířstva. Svědčila by tomu také ta okolnost, že hned po vydání tolerančního patentu Josefa II. hnutí vystupuje s plnou silou. Toleranční patent z 13. října 1781 (srv. kap. násl. str. 75 a d.) přiznával jen členům církve augšpurské a reformované jistá, třebas že nepatrná, práva. Než v severních a východních Čechách celé řady obyvatelstva hlásily se buď k víře husit-

ské, k českým bratřím, anebo konečně odepřely pojmenovati svou víru, nazývajíce sebe osvícenými, probuzenými a jinak. Bylo by zajímavo, kdybychom mohli zjistiti alespoň přibližný počet všech těchto náboženských odštěpenců, vyrostlých během pronásledování, jež úřední spisy navykly si nazývati náboženskými blouznivci (Religionsschwärmer), anebo dle modního terminu tehdejší doby deisty; je k tomu ale třeba obsáhlého badání v archivech ministerských, guberniálních a konsistorních, které ovšem vymýká se úplně z rámce naší práce a které nepřipouští žádného ani přibližného odhadu jejich počtu. S podobnými obtížemi se potkáváme, chceme-li stanoviti náboženské názory v okruhu tohoto hnutí. I zde není možno stanoviti více než všeobecné ideje, které se opakují v celém hnutí náboženském. Jak jsme se již nahoře zmínili, možno v teorii odlišiti, ačkoliv ve skutečnosti splývaly jeden do druhého, dva směry: Israelity, spojující zejména prvky židovského ritu (obřízku, svěcení soboty, nepožívání vepřového masa) s názory křesťanskými, a probuzené nebo osvícené, nazývaný modním tehda terminem deisty. Tito charakterisováni jsou momenty snad z pietismu přejatými o osvícení, jež přivedlo je dle vyznání jejich k náboženskému přesvědčení, popíráním všeho náboženského dogmatu (na př. dogmatu o Trojici, božství Kristově etc.), uznáváním jednoho Boha, který se v nich projevuje jakožto duch dobré rady a síly, spravující a potěšující je. V nejzazších konsekvencích vyrůstají názory jejich až k pantheistickému učení, že vše, co jest, jest bohem, jež jako červená nit táhne se veškerými dějinami kacířstva. Než přesné stanovení této dogmatické stránky bude teprve tehdy možno, až provedeno bude archivní badání, o němž nahoře byla řeč.

Nás zajímá postavení státu k tomuto hnutí. Josef II. naprosto nehodlal trpěti rozšíření tolerance na tyto sekty; celá řada sektářů, hlásících se k víře husitské, zejména v severních Čechách usedlých, byla prostě přičteni k luteránům. Tímto způsobem vláda zbavila se jedné části hnutí náboženského, husité k luteránům přičtení smísili se ponenáhlu s nimi a brzy vlivem pastorisace luterské úplně zanikli. Naproti tomu ti, kdož se přihlásili k deistům, zakusili ještě jednou veškery hrůzy náboženského pronásledování. Nejdříva pokusil se císař o získání těchto lidí jednomu z tolerovaných náboženství pomocí nejbystřejšího z biskupů svých, královéhradeckého biskupa L. Haye, ustanoveného císařským komisařem v krajích bydžovském, čáslavském a chrudimském. Ale marna byla všechna snaha Hayova, roztříštila se jako pěna o skálu přesvědčení těch, již „ze všech 72 věr vybrali si tu nejlepší" a již byli přesvědčeni, že mnoho a mnoho tisíců jest s nimi stejného náboženského přesvědčení, jenže se s ním opatrně skrývají. Konečně vrátila se vláda Josefa II. vůči náboženskému hnutí lidovému k onomu prostředku, jehož užívala Marie Terezie proti kacířství vůbec: k transmigraci do Uher. R. 1782 byli deisté, jichž majetek v Čechách byl úředně odhadnut a prodán, převezeni do Uher a tam zařazeni do pluků a přidrženi k vojenské službě. Než ani tyto násilné prostředky, které tak divně kontrastují s osvícenstvím doby josefinské, nezarazily rozšiřování se lidového hnutí náboženského. Bylo nutno nastoupiti jinou cestu. A tu 30. května 1783 vyšel dvorní dekret, který navždy zůstane ojedinělým v dějinách pronásledování náboženského. Každý, kdo by se přihlásil za deistu, má býti potrestán čtyřiadvaceti ranami karabáčem, poněvadž se prohlašuje býti něčím,

o čemž neví, co to vlastně jest; kdo by druhého udal, že jest deistou, obdrží ran dvanáct, protože tvrdí něco, co prostě neexistuje.

Tímto způsobem mělo celé hnutí býti umlčeno. Polemika literární, která se rozvinula o tomto poněkud podivném prostředku náboženského vzdělávání, měla as vliv na to, že pronásledování deistů v posledních letech vlády Josefovy poutuchlo. Důsledek toho byl, že lidové hnutí náboženské se v letech devadesátých století osmnáctého šířilo; přispívala k tomu také ta okolnost, že církev augšburská a helvetská byly teprv v začátcích své organisace a že nedostávalo se osob schopných získati si u lidu ve věcech náboženských náležitou autoritu. Na druhé straně bylo by však nespravedlivo, skládati veškerou vinu tohoto hnutí, které nyní začalo se povážlivě nakláněti k náboženskému a mravnímu nihilismu, na nedostatečnou pastorisaci se strany nekatolického duchovenstva: ačkoliv nějakou vinu pastorisace protestantská vždy ponese, je zajímavým, však dosud nevysvětleným faktem, že deisté měli větší důvěru ke kněžím římsko-katolickým nežli k pastorům evangelických vyznání. Vláda Františka II. jako v toleranci, tak i v této otázce sledovala směry předepsané tradicí josefinskou. Teprve restaurační hnutí přitužilo i zde dohled nad náboženskými sektami, zaváděny byly roční výkazy sektářů, byli donucováni k návštěvě bohoslužeb, ba ozývaly se — a to v řadách helvetských pastorů — i myšlenky tak nebezpečné vší toleranci, že bylo by nejlépe použíti k obrácení sektářů násilí vojenského, nebo přívržence hnutí osídliti v Uhrách a učiniti je neškodnými.

Než toto byly jen projevy netrpělivosti, které nanejvýše dokazovaly, že každá církev dovede býti

netolerantní. Systém Josefa II. nevšímati si hnutí, nezasahovati do něho žádným násilím, které by z postižených činilo mučedníky nového hnutí, pomalu začal nésti ovoce. Úřední statistika — ačkoliv nemůžeme ve všem přiznati jí správnost — ukázala během první čtvrtiny 19. století nenáhlý úbytek hnutí. Přispívala k tomu i větší úroveň vzdělanostní, i stálá církevní péče evangelických kněží o svěřené sobě stádo. Síť farností evangelických byla pomalu rozšiřována, sektáři, jimž úřady dovedly zameziti veškery tajné schůzky a získávání proselytů, pomalu vymírali, od polovice století devatenáctého možno pokládati lidové hnutí náboženské za přešlé. Na místo jich nastoupily generace vyrostší v ovzduší zcela jiném, jiné myšlenky staly se středem myšlení českého venkovana a z celého hnutí náboženského zbyla v severních krajích Čech, kde reforma a náboženské bádání nejdéle se udrželo v síle, snad jen touha po odkrytí záhad záhrobních, podporující vnikání hnutí spiritistického.

KAPITOLA PÁTÁ.

Tolerance.

Literatura. O myšlenkových proudech vedoucích od konfesionalismu k toleranci náboženské pojednává zhuštěné pojednání *E. v. Troeltsch-ovo*: *Protestantisches Christentum und Kirche in der Neuzeit* v Hinnebergově sbírce Die Kultur der Gegenwart. Zejména partii o poměru církve a státu u různých protestantských církví, vylíčení názorů vedoucích k přechodu od konfessionelní doby k modernímu pojetí náboženství a doby bylo hojnou měrou zde využito. Poměrů anglických, před vydáním tolerančního patentu týká se studie *Arnolda Oskara Meyera*, historika katolicismu anglického: *Der Toleranzgedanke im England der Stuarts.* (Historische Zeitschrift sv. 108. str. 255 a d.), kde, jakož i u Troeltsche, je uvedena všechna literatura.

Pro poměry české dosud je základní dílo *Ant. Rezka: Dějiny prostonárodního hnutí náboženského v Čechách od vydání tolerančního patentu až na naše časy* (Praha 1887), které sice je věnováno jinému tématu a oceněno bylo v literatuře ke kapitole čtvrté, ale některými částmi přece jen do tématu této kapitoly zabíhá. Josefa II., jeho poměr k církvi a jeho reformy líčí ruská kniha *Pavla Mitrofanova* psaná na základě hojného archivního materiálu. Do němčiny byla přeložena V. v. Demeličem: *Josef II. Seine politische und kulturelle Tätigkeit.* (Vídeň 1910.) Dobu ohraničenou tolerančním patentem a patentem z 8. dubna 1861 vypsal prof. dr. *Georg Loesche: Von der Duldung zur Gleichberechtigung.* Archivalische Beiträge zur Geschichte des Protestantismus in Österreich 1781—1861. Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus in Österreich sv. 32. a 33. Kniha psaná na oslavu padesátého výročí patentu z r. 1861 přináší důležitý archivní materiál. Bohužel zpracování nevyhovuje přísným požadavkům historické synthesy; kniha je nepřehledná, vypravování jen těžko se prodírá spoustou nakupeného materiálu ku předu.

Ve středověké soustavě myšlenková idea tolerance neměla místa. Středověká idea státní spojuje moc církevní a světskou v jeden celek — corpus christianum — a činí světskou vrchnost přímo zodpovědnou před bohem za duševní spásu poddaných. Z tohoto myšlenkového okruhu se reforma nevybavila, spíše askese a supranaturalismus reformy zodpovědnost světské vrchnosti přitužil. A tak symboluje se tato nejkonfessionelnější doba dějin lidských, na jejímž začátku stojí reforma Husova a Lutherova, náboženskými válkami, jakým dosud nebylo rovných.

Přece však i v reformě jsou zárodky nové doby. Nikoliv ovšem v luteranismu a kalvinismu, nýbrž v třetí větvi reformačního hnutí v spiritualismu, v hnutí novokřtěneckém, mezi Českými bratry. Zde nacházíme církve, které z předpokladu o vnitřním osvícení jednotlivcově docházejí k uznání možnosti různých druhů osvícení u různých jednotlivců a v důsledku toho rozbíjejí přežitou jim formu požadavku státní zodpovědnosti za duchovní spásu svých poddaných a žádají, aby stát čistě světský, na právním objektivním podkladě založený, nevměšoval se do těchto ryze subjektivních záležitostí jednotlivcova svědomí a citu, přenechávaje církvím trestati členy soukromě pouhým vyloučením ze společenstva církevního beze všeho přimíšení světské moci policejní. S požadavkem rozlišení moci církevní a moci světské potkáváme zde požadavek volného se tvoření náboženských obcí, na něž stát nemá míti vlivu, požadavek náboženského independentismu. Bylo by jistě zajímavo, kdybychom mohli sledovati tvoření se těchto idejí, jak se odehrávalo v rámci českých dějin mezi Jednotou bratrskou, ale práce podobná vedla by daleko mimo okruh tohoto nástinu dějin protireformace. Než nutno ihned

říci, že ideje tyto ve století šestnáctém se neudržely, že novokřtěnectví stejně pronásledované katolicismem jako reformou luteránskou a kalvínskou sotvaže nalezlo útulek v Hollandsku a Anglii století sedmnáctého, odkudž teprve v druhé polovině sedmnáctého století nastupuje svou dráhu světodějného významu.

Druhá polovice sedmnáctého století přináší ale také obrat v jiném směru. Ještě mír vestfálský stojí úplně na stanovisku středověké zodpovědnosti vrchností za duchovní spásu poddaných, než nazírání na náboženství se podstatně mění. Znechuceno neustálými boji náboženskými lidstvo počíná vraceti se k etickému obsahu religiosity, rozpomínati se, že náboženství křesťanské jest náboženstvím lásky, rozdíly dogmatické počínají mizeti a v myslích nábožensky cítících počíná býti uznávána relativní jen oprávněnost dogmatů. K obratu přispívá hnutí subjektivní náboženské vroucnosti, jež na obou nepřátelských stranách reformace a protireformace obrací se proti objektivní a centralisované církvi. Na katolické straně rozkvétá tato religiosita v obrození mystiky a v Pascalově boji proti kasuistice jesuitské. Než katolicism brzy překonal tyto snahy, za to o mnoho širší pole naskytlo se jim v protestantismu, kde stará tradice náboženského individualismu každému hnutí o zvroucnění a subjektivisování náboženství značně vycházela vstříc. V pietismu vyrůstá hnutí dogmaticky lhostejné, indifferentní k různým druhům vyznání, oceňující veškerou religiositu jen dle praktického vlivu jejího na vnější život; odtud, z uznání všech projevů náboženských bez kontroly dogmatu vychází tolerance pietismu čistě nábožensky odůvodněná. Jistě že by bylo zajímavo stopovati vlivy tohoto hnutí, jež brzo po svém vzniku proniklo i do zemí českých a částečně

jsme se o to pokusili v kapitole 4., kde jednáno bylo o dějinách náboženského hnutí lidového, a uvésti je v systém s tolerancí v zemích rakouských. Než nutno odolati tomuto lákání: pietismus v zemích rakouských jistě že nemá rozhodného vlivu na toleranci, spíše se zdá, že tolerance Josefa II. vyplývá z jiných pramenů, z hnutí, do něhož pietism i na protestantské straně vústil: *z osvícenství.*

Také osvícenství vzniká z odporu proti konfessionelnímu duchu století sedmnáctého. Prýští-li ale ještě v pietismu odpor z hlubokých pramenů náboženství samotného, vyvstává v osvícenství konfessionalismu nepřítel mnohem nebezpečnější. Je to reakce nesená obnovou idejí renaissančních, které počínají opět hýbati myslemi lidskými, unavenými konfessionelními boji. V racionalistické filosofii a skepsi bojující proti platnosti soustavy jedinečného platného systému zaručujícího věčnou spásu vzniká všem církvím společný nepřítel, popírající radikálně veškery předpoklady dosavadního konfessionelního světa, které vedly pouze k válce a ke krveprolití a ve vědeckém světě k scholastickému barbarství. Počíná se více hleděti na etický obsah náboženství a dogmatické rozdíly církví, jichž relativní oprávněnost vlivem filosofie počíná býti poznávána, ustupují do pozadí; na centrální místo interessu, který v sedmnáctém století zaujímaly rozdíly náboženské, postupuje nový bůžek lidstva — věda, nejprve vědy přírodní a pak i duchové.

Vlivem filosofie racionalistické stát, který i v nejpokročilejší větvi reformy v církvi novokřtěnců byl čímsi, co nutno vedle církve trpěti, co věcem duchovým nerozumí, co vedle církve není rovnoprávným činitelem, přichází k vědomí vlastní své suverenity, počíná se starati ne již o slávu Boží, ale o slávu svou.

Stát se sekularisuje, stává se v osvícenství soběstačným: ne již církev, ale stát stává se nejvyšší autoritou. Náboženství je v státě osvícenském zatlačeno na půdu sobě vlastní a je podřízeno interessům státním. S odstraněním účelu státního jakožto vrchnosti zodpovědné v corpus christianum o duševní spásu svých poddaných padá i vláda státní nad vnitřním životem církve, ale s vládou tou i jeho interess o vnitřní zachování konformity víry. Stát stává se v osvícenství církevně neutrálním a tolerantním, a co více možno říci, stát zařizuje své postavení vůči církvím podle různých požadavků své světské politiky (národohospodářské stanovisko ztráty obyvatelstva vede stát k trpění jinověrců).

Z těchto všeobecných předpokladů vzniká tedy tolerance. Převážení motivů světských nad duchovními při vzniku tolerance vidíme hned u kolébky její, v Anglii. Reforma přinesla Anglii náboženské boje, v nichž trpkého chleba pronásledování zažily téměř veškery strany. Také zde filosofie racionalistická (Locke, Hobbes) učí oceňovat relativnost dogmatů a pomáhá oprostiti stát od jeho církevního účelu. Tím vzniká ovzduší tolerance, které vede, když k duchovním jejím podmínkám po vypuzení Stuartů přistupují i motivy politické (nutnost koalovati všechny strany protestantské proti katolicismu representovanému spojením Stuartů s Ludvíkem XIV.) a národohospodářské (ztráta národního jmění vzniklá vystěhováním se obyvatelstva), k toleranční aktě 1689. Ovšem toleranční akta omezena je na pravo i na levo, vůči katolíkům i vůči antitrinitářům, jí se různost náboženská pouze *trpí*, jí nedává se jednotlivci ještě *právo*, aby si svoje náboženské přesvědčení mohl zaříditi tak, jak svědomí mu to přikazuje.

* *
*

Z podobného smíšení duchových a politických momentů vzniká také tolerance u nás. Během osmnáctého století vniká do zemí českých pietismus a osvícenství, takže duchovní prostředí tolerance je během století připraveno; že však nedošlo k ní dříve, že mezi aktou toleranční z r. 1689 a tolerančním patentem Josefa II. z 1781 je téměř doba jednoho století a nadto obnova pronásledování nekatolíků za Karla VI. a Marie Terezie, toho příčinou jsou motivy spíše politické než náboženské. Tyto politické motivy dávají toleranci v Rakousku její zvláštní ráz.

Jedním z těchto motivů politických je postavení církve katolické v Rakousku. Zahraniční politika Habsburků byla vždy politikou katolicismu a zahraniční politika vrhala tradičně v říši jejich vždy své stíny na politiku vnitřní. Hned od počátku protireformace měla politika zahraniční vliv na postavení protestantů v zemích rakouských. Tak tomu bylo i na sklonku osmnáctého století, kdy zahraniční situace byla naopak zase protestantismu v zemích rakouských neobyčejně přízniva. Velmocenskému postavení Habsburků v říši německé vyvstal během století osmnáctého živel velmi nebezpečný: Prusko, jež nastoupilo ponenáhlu na místo Švédska, vyčerpavšího se válkou třicetiletou. A pro protestantismus důležitá je ta okolnost, že Prusko dědí roli tradičního ochránce protestantismu, která ze slabých rukou Saska se dostala po míru vestfálském do rukou švédských a nyní s politickou preponderancí pruskou spadla do klínu nejmladší velmoci. Viděli jsme již v kapitole třetí str. 64., jaké naděje skládalo nekatolické obyvatelstvo české do moci pruské, jak si přímo žádalo, aby Čechám dostalo se údělu Slezska připojeného ke koruně Hohenzollernů. V náboženském upokojení

protestantů, nemělo-li býti postavení Habsburků dalšími ztrátami podobnými ztrátě Slezska úplně podkopáno, byl tehdy skryt problém rakouské zahraniční politiky, problém, který nutně vyžadoval si brzkého řešení.

Nerozlučně s tímto momentem zahraniční politiky spojen byl i problém politiky národohospodářské. Zmínili jsme se již (na str. 59.), kterak obyvatelstvo za obnovy násilné protireformace počalo houfně prchati přes hranice. Cílem těchto uprchlíků bylo nejprve Sasko, kde v Lužici vznikají osady emigrantů; když však vláda saská vlivem dvora vídeňského počala vrchnostem zbraňovati přijímání nekatolických uprchlíků, počal proud tento směřovati do Pruska. V publikaci R. Stadelmanna: Friedrich Wilhelm I. in seiner Thätigkeit für die Landeskultur Preussens a Preussens Könige in ihrer Thätigkeit für die Landeskultur máme sbírku officielních akt, které dávají názorný přehled, kolik nového obyvatelstva dovedlo získati Prusko z náboženského pronásledování. Než brzy kolonisační politice pruské počínal nestačovati tento náhodný proud obyvatelstva pro víru uprchlého a vláda pruská začala kolonisty do zemí pruských přímo lákati. Nebylo by na místě vypisovati zde znovu, kterak bylo pracováno mezi selským lidem v Čechách, učinili jsme tak již v kapitole třetí, kde vypravovali jsme, jak hned v první polovici století osmnáctého prostřednictvím Jana Liberdy počal styk českých emigrantů s pruskou vládou, který zejména za vlády Fridricha II. byl velmi čilý. Tehda s každou pruskou okupací části Čech spojena byla i emigrace nekatolického obyvatelstva do zemí pruských. Vláda rakouská postavena byla od polovice 18. století před problém, jak čeliti této plánovité akci, která pod rouškou

ujímání se svobody náboženského přesvědčení lákala obyvatelstvo do svých zemí a zjednávala sobě výhody materielní. Upokojení protestantů a zaražení emigračního proudu, jejž policejními prostředky nebylo lze zadržeti, odporučovala také vládnoucí tehdy národohospodářská teorie fysiokratů, jež v třídě zemědělské spatřovala základní třídu výrobní, na jejímž zdaru závisí bohatství národa. Sice za Marie Terezie pokusila se vláda, poznávajíc nebezpečí emigrace, čeliti jemu nucenou *transmigrací* nekatolíků do Sedmihradska, ale když pokusy tyto žalostně ztroskotaly, ukázalo se nutným změniti zásadně politický směr, zachovávaný proti nekatolickému obyvatelstvu.

Tato změna vnitřní politiky byla podporována také postavením katolické církve v Rakousku. Církev zaplatila politiku Habsburků, která ve vnější i vnitřní politice podporovala katolicism, svou nezávislostí. Sice vývoj ideí o suverenitě státu, které státní moc vždy více zesvětšťovaly a činily ji nezávislou na moci církevní, ano církvi nadřazenou, podporoval čím dále tím více podřazení interessů církevních světským interessům státním, ale přece lze říci, že by podřízení moci církevní pod moc státní nebylo nikdy v Rakousku tak úplné, kdyby nebylo protireformace. Rekatolisace státem provedená zachránila sice katolicism, ale stlačila moc církevní; tomu, co nazýváme josefinismem, totiž úplné podřízení duchovní moci světským interessům státním, kladeny byly základy za obou Ferdinandů. Nyní v století osmnáctém jejich símě dozrávalo a neslo ovoce; panovník chtěl v záležitostech církevních býti zrovna tak rozhodujícím činitelem jako knížata protestantská, která ve státech svých byla nejvyššími autoritami ve věcech náboženských. Vyžadoval-li interess státní, aby kurs proti

nekatolíkům byl změněn a oni nadále tolerováni, musila se i církev jemu podrobiti. A stát Josefa II. dovedl si i mezi kněžími nalézti svoje přívržence, biskupy, odchované teoriemi o supremacii moci státní, kteří dovedli lid vésti k náboženství společnému všem vyznáním: k blahu státu.

Z tohoto duševního ovzduší, připravován zásadami osvícenskými, febronianismem a josefinismem ve vnitřní politice, příznivou protestantům zahraniční situací rodil se toleranční patent Josefa II. Již na sklonku sedmdesátých let 18. století vědělo se, že císař Josef nesouhlasí s náboženskou politikou Marie Terezie a že za syna změní se kurs. Také Marie Terezie musila na sklonku své vlády uznati, že se tradiční politika habsburská, spatřující v protestantismu v prvé řadě zločin politický, do změněných poměrů nehodí. Zmínili jsme se již prve (str. 39.), že již za selského povstání r. 1775 v Čechách a 1777 na Valašsku na Moravě postupováno proti nekatolíkům zcela jiným způsobem než dříve. I vliv Josefa II., který čím dále tím více zasahal do státní správy zestárlé panovnice, se projevuje: kabinetní listy z 14. listopadu 1777 a 8. března 1780 jsou plně proniknuty novými zásadami a připravují toleranční patent.

Ne celý rok po úmrtí Marie Terezie (29. listopadu r. 1780) vydal Josef II. toleranční patent 13. října r. 1781. Připravovala jej řada výnosů z roku 1781, které odstraňovaly nepříznivá nekatolíkům ustanovení zákonná, až konečně tolerančním patentem byla tato zákonodárná činnost dovršena. Tím dovoleno nekatolíkům augsburského a helvetského vyznání a nesjednoceným Řekům svobodné, avšak *soukromé* projevování jich náboženského přesvědčení, dovoleno jim tvořiti náboženské obce, ustanovovati si

kněží svého vyznání a zakládati a budovati kostely a školy. Ovšem nutno podotknouti, že náboženství katolické i po vydání tolerančního patentu zůstává náboženstvím panujícím; Josef II. neměl nikterak na mysli měniti cos na tradičním postavení církve katolické v Rakousku a nepřál si při vší snaze podříditi církev státu, ani podobné změny. Smysl tolerančního patentu byl obsažen v přání císařově, aby veškero obyvatelstvo, nechť patří k tomu či onomu vyznání, žilo v klidu a míru spolu, aby škody, jež intolerance přeživší svou dobu napáchala, mohly býti brzy překonány. Nekatolíci byli tolerančním patentem jen trpěni, a to proto — jak zní úvod tolerančního patentu — „že panovník jest přesvědčen o užitku, jaký náboženství státu přináší pravá křesťanská tolerance“; jich náboženství bylo pouze soukromým a státem *trpěným* projevem náboženského přesvědčení a nikoli církví rovnoprávnou s církví katolickou. Tím jest ovšem rozsah tolerančního patentu značně omezen, nejde zde o žádné *právo* individua na volnost náboženského přesvědčení, nýbrž o pouhou císařskou milost, která by mohla býti odvolána. Ale i když modernímu ideálu o právu individua na své určení náboženské zůstává toleranční patent hodně vzdálen, bylo by přece jen chybou podceňovati jeho historický význam. V něm náboženská politika rakouská prodělává zásadní obrat, uznávajíc, prozatím třebas jen nuceně, vedle privilegované státní církve katolické i jiné formy křesťanských církví; jím se nekatolíkům, dosud jako psancům stíhaným a úplně bezprávným, dostává alespoň té výhody, že před zákonem jsou trpěni, ne jako plně rovnoprávní občané — těmi zůstávají jen katolíci — nýbrž jako občané druhého sic řádu, pobloudilci, s nimiž nutno míti soustrast, ale přece jen

občané. Také možnost organisování nekatolických církví se spojením pastorisace nelze podceňovati; jím nekatolíkům, kteří od 150 let žili bez řádné duchovní správy, otevřela se možnost nového náboženského vývoje. Krátce řečeno, tolerančním patentem dostal protestantismus v Rakousku právní základnu, na níž mohl budovati svůj další vývoj.

Pro další vývoj tolerance a protestantismu v Rakousku bylo rozhodující, že po krátké episodě vlády Leopolda II., který josefinské ideje o svrchovanosti státní moci, zejména v otázce náboženské dovedl udržeti proti oposici stavovské, dostala se s Františkem II. k veslu vláda konservativní. Než její idea státní byla jiná: osvícenství Josefa II., které ve Francii vykvetlo ve velkou revoluci, nahrazeno bylo během vlády Františkovy myšlenkami reakčními. Ovzduší legitimismu bylo příznivo nadto katolicismu, který romantismem přistoupil k svému obrození. Pro protestantism bylo však štěstím, že František neodvážil se v církevní politice opustiti základy položené osvícenstvím Josefa II., že reakce spokojila se tím, že ustanovení tolerančního patentu byla nyní o mnoho přísněji vykládána než dříve. Ale bylo by chyba se domnívati, že boj reakce platil protestantismu jako vyznání náboženskému, naopak reakce stíhala v protestantismu jen tu jeho část, která byla podezřelá z revolučních úmyslů, přesvědčení náboženské bylo necháno s pokojem.

V tomto ovzduší, které v každé myšlence hledalo revoluci, protestantism těžce mohl získávati nová práva. Zatím idea tolerance jakožto náboženství vzhledem k interessům státním trpěného dávno se již byla přežila. Ba možno říci, že myšlenka ta ve vlasti své byla překonána již tenkráte, když se rodila.

V Anglii sedmnáctého století projevila se v okruhu malých oněch církví novokřtěneckých, které po dlouhém a všestranném pronásledování teprve nyní dospěly k svému světodějnému poslání, myšlenka, která byla opakem ideje toleranční, jíž moc státní trpěla dissidenty jen jako občany druhého řádu. Myšlenka ta oproti ideji tolerance státní reklamuje pro individuum *právo samovolného určování si náboženského přesvědčení* a žádá od státu uznání tohoto práva. Za projednávání toleranční akty reklamoval druhý zakladatel sekty kvakerů William Penn toto právo individua, vtělené v pevně ražená slova: „Angličanem býti znamená býti volným mužem."

Tenkráte nepřišel ještě čas této ideje, zanikla bez ohlasu v Anglii, jejíž tolerance, jak již bylo řečeno, byla omezena jak proti různým vyznáním, tak oproti individuu. S vystěhovalci kvakerskými a novokřtěneckými přenesena byla idea tato na půdu Nového světa, kde v Pennsylvanii učiněn byl kvakery pokus o založení státu nábožensky čistě tolerantního. Pokus jejich, který se mohl udržeti pouze v poměrech primitivních, sice během času ztroskotal, ale myšlenka vykrystalisovaná, povyšující požadavek svobodné církve a svobodného kultu ve svobodném státě za požadavek *přirozených práv lidských*, nalezla přijetí v návrzích ústav Spojených států severoamerických. Odtud z Nového světa působila myšlenka tato jako část článků o přirozených právech lidských zpět na ústavy Starého světa podnícené deklarací práv lidských revoluce francouzské a spolu s ostatními články o přirozených právech lidských přešla v majetek všeho lidstva, jakožto nejvzácnější dar Nového světa staré jeho otčině . . .

Také v Rakousku nalézáme požadavek volného náboženského přesvědčení v návrzích ústav, zejména v ústavě vyšlé ze sněmu kroměřížského v čl. 14., až konečně plného oprávnění dostalo se protestantismu za doby absolutismu císařským patentem z 8. dubna roku 1861.

OBSAH.

Str.

DVCH A SVĚT

DVCH A SVĚT
DVCH A SVĚT
DVCH A SVĚT
DVCH A SVĚT
DVCH A SVĚT
DVCH A SVĚT
DVCH A SVĚT
DVCH A SVĚT

DVCH A SVĚT

DVCH A SVĚT
DVCH A SVĚT
DVCH A SVĚT
DVCH A SVĚT
DVCH A SVĚT
DVCH A SVĚT
DVCH A SVĚT
DVCH A SVĚT

„Duch a Svět" vychází ve svazcích ve lhůtách měsíčních po K 1·—.
Na 10 svazků předplácí se K 10·20 i se zásilkou. V Praze 1914.

Tiskem „Unie" v Praze.